

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra liturgické teologie

Petra Hrušková

3. ročník – kombinované studium

Obor: Náboženství se zaměřením na vzdělávání a katechetika

**Vnímání propojenosti jídla a liturgie u vybraných autorů česky
vydaných publikací 20. století**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Walerian Bugel dr.

Olomouc 2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Olomouc 10. 11. 2013

.....

Petra Hrušková

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat všem, kteří mi pomohli při zpracování této bakalářské práce. Zvláště pak mému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Walerianu Bugelovi. dr., který mi poskytnul cenné rady a odbornou pomoc. Poděkování patří též mým dětem, příbuzným a přátelům.

ANOTACE

Název práce:	Vnímání propojenosti jídla a liturgie u vybraných autorů česky vydaných publikací 20. století
Název práce v anglickém jazyce:	The perception of connection between the meals and liturgy in selected publications edited in Czech language during the 20th century
Jméno autora:	Petra Hrušková
Jméno vedoucího práce:	Mgr. Walerian Bugel. dr.
Název katedry:	Katedra liturgické teologie
Klíčová slova:	Symbol, liturgie, jídlo, pokrm, literatura
Vlastní anotace:	Bakalářská práce se zabývá vymezením pojmů jídlo, liturgie a jednotlivých symbolů jídla spojených s liturgií. Práce obsahuje analýzu publikací souvisejících s tématem a následnou komparaci literatury zařazené do určitých tematických modelů.

Obsah

ÚVOD	8
1. VYMEZENÍ KLÍČOVÝCH POJMŮ	10
1.1 Liturgie	11
1.1.1 Liturgie vzhledem k životu	12
1.1.2 Liturgie a symboly jídla	13
1.2 Vymezení pojmu jídlo.....	15
1.2.1 Jídlo jako potrava	15
1.2.2 Jídlo a jeho náboženský význam.....	16
1.3 Symbolika chleba	17
1.3.1 Chléb jako potrava	17
1.3.2 Kultický význam chleba.....	18
1.4 Symbol vína	20
1.4.1 Víno jako nápoj	20
1.4.2 Kultický význam vína	21
1.5 Ostatní symboly jídla v liturgii.....	22
1.6 Symbolický význam půstu	26
2. VYBRANÉ ČESKOJAZYČNÉ PUBLIKACE 20. STOLETÍ.....	29
2.1 Publikace před 2. vatikánským koncilem	29
2.2 Publikace po 2. vatikánském concilu do roku 1989	31
2.3 Publikace po roce 1989	35
3. MODEL Y VNÍMÁNÍ PROPOJENOSTI JÍDLA A LITURGIE U VYBRANÝCH PUBLIKACÍ	37
3.1 Propojenost jídla a liturgie v symbolice	37
3.2 Propojenosti jídla a liturgie v eucharistickém slavení	39
3.3 Propojenost jídla a liturgie ve společenství	40

3.4 Model vnímání propojenosti jídla a liturgie v rozličných náboženstvích	42
3.5 Propojenost jídla a liturgie v historickém vývoji	44
3.6 Propojenosti jídla a liturgie v moderní společnosti	45
ZÁVĚR	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	49
ZKRATKY BIBLICKÝCH KNIH	52

Než pojíš
vzpomeň těch
kdo nemají co jíst.

Než pojíš
vzpomeň těch
kdo pro Tvůj pokrm přinášeli oběti.

Než pojíš
vzpomeň síly
jíž Ti pokrm dává
síly, kterou proměňuješ svět.
(modlitba z knihy Chléb sám tě neživí)

Síla modlitby je známá. Jídlo nám dává fyzickou sílu a modlitba umožňuje, aby přes sílu Ducha svatého i ten pokrm, který pojídáme každý den, nám byl k užitku a k oslavě našeho Hospodina. S přáním, abychom na to nezapomínaly.

ÚVOD

Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala téma propojenosti jídla a liturgie zpracované v česky vydaných publikacích 20. století. Myslím si, že v dnešní společnosti zaměřené na konzum je dobré zvýraznit právě propojenost jídla – základní jednotky takto spotřebitelsky postižené doby, a liturgie – duchovní setkání člověka s Bohem.

Práce je rozdělena do třech částí. První část vymezuje klíčové pojmy k danému tématu. Protože vysvětluji jednotlivé komponenty jídla, které se používají v liturgii, ve světle symboliky, proto v úvodu své práce prvotně vysvětluji symbol a znamení. K dokreslení pochopení plnosti symboliky jídla v liturgii, v závěru první části se zabývám také symbolickým významem půstu.

V druhé části je analýza vybraných děl, které budou základem mé práce. Budu se zaměřovat na charakteristiku autora i publikace. Protože 2. vatikánský koncil měl velký význam pro liturgickou reformu v církvi, budu řadit publikace podle toho, zda jsou sepsané před 2. vatikánským koncilem nebo po něm a třetí skupinu tvoří publikace po roce 1989. Publikace budu řadit podle doby sepsání a nikoli podle roku vydání.

Ve třetí části si stanovím několik témat v podobě modelů a budu sledovat, jak autoři na dané téma reagují. Zda se tématu (modelu) věnují, či jej ve svých studiích a publikacích zcela ignorují. Srovnávací a porovnávací metodou chci dojít k nějakým zákonitostem z toho plynoucích.

Srovnání bude probíhat v několika rovinách. Nejen tematicky, ale porovnávat budu i jednotlivé církevní denominace, z kterých autoři pocházejí a srovnávat i různost doby, ve které autoři tvořili své díla napříč celým 20. stoletím. Pochopitelně srovnání bude probíhat i v různosti charakteru děl autorů.

Model je jakási předloha, která slouží jako předobraz vyjádření autora. A naopak původní model není šablona, aby každý, kdo ji vyjadřuje, znázorňuje nebo zpracovává, vytvořil stejnou kopii modelu.

Na dokreslení zadaného tématu bakalářské práce, používám ve třetí kapitole i literaturu sepsanou po roce 2000. Tak může srovnání probíhat ještě výrazněji.

Ovšem některé publikace, například *Slovník symbolů*, vyšel u nás sice až v roce 2005, ale Alena Bakešová ho přeložila z německého originálu.

Některá literatura mi poskytne informace nepřímo. Například v *Lexikonu náboženství*, který je zaměřený na religionistiku, nenalezneme pojem liturgie samostatně.

Pod termínem „kult Boha“, uctívání, autoři pochopitelně rozebírají uctívání v křesťanství a hovoří také o liturgii a bohoslužbě.

1. VYMEZENÍ KLÍČOVÝCH POJMŮ

V této první části, než se pokusím rozebrat propojenost jídla s liturgií, zamyslím se nad základním významem pojmů: „symbol“, „liturgie“ a „jídlo“, z nichž vychází má práce, a pokusím se o jejich vymezení, jak je budu používat.

Pojmy „znamení“ „obraz“ a „symbol“ se mnohdy užívají v podobném slova smyslu. Chceme-li však být přesní, pak znamení je pojmem širším a obsahuje obraz i symbol. Obsah obrazu – jako pojmu je poněkud užší. Poměrně těsný vztah podobnosti existuje u obrazu a tím co vyjadřuje. U symbolu je ten vztah volnější. Znamení a jednotlivé symboly podléhají v dějinách určitému vývoji a vzniká otázka, zda mají „symboly“ a „znamení“ v liturgii svůj význam i pro člověka dnešní doby. Zda dnešní člověk znamením rozumí, váží si jich a na jejich základě dovede poznat věc jinak nepoznatelnou.¹

Ve styku s Bohem, který právě liturgie umožňuje, můžeme používat viditelných, slyšitelných nebo jinak poznatelných znamení. Řadíme tam veškeré viditelné obřady, v našem případě to jsou křesťanské liturgické obřady. Je tedy zcela přirozené, že používáme také mnohých látek nebo předmětů viditelných, a to různým způsobem.² Jednou z těchto, látek používaných při liturgických obřadech, je právě jídlo. Někdy slouží jako symbol, jindy se stává nutností k vyjádření vnitřního stavu a někdy je používáno jako látka svátostí a svátostin. Kristus sám použil hmotných skutečností, to je jídla, jako symbolů Nového zákona. Právě jídlo do sebe pojímá všechny tři aspekty, které se navzájem ve středu liturgie prolínají a střetávají.

O liturgii jako o znamení je možné hovořit jen tehdy, když jen nepoukazuje jako každé znamení na něco dalšího, ale podmínkou se stává skutečnost zpřítomnění. *„Pojem symbolu tak obsahuje prohloubený a přesahující smysl, protože vykládá a chce popsat skutečně symbolický způsob zprostředkování mezi Bohem a člověkem a tím miní neoddělitelné v sobě navzájem.“*³

Ve filosofickém a náboženském jazyce je také pojem symbolu mnohdy vyhrazen pro znamení víry, k jehož prvotnímu označení se připojuje dodatečný význam nadpřirozený. Pro antického člověka není symbol pouze viditelnou částí nějakého celku,

¹ Srov. POKORNÝ, L., *Obnovená liturgie*. Praha: Česká katolická charita, 1976. s. 40-41.

² Srov. POKORNÝ, *Obnovená liturgie*, cit. d., s. 227.

³ RICHTER, K., *Liturgie a život*. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 190.

antický člověk naopak v symbolu chápe právě viditelnost celku, který je sám neviditelným. Symbolem je chápána takto celá sdělená skutečnost.⁴

1.1 Liturgie

Pojem Liturgie pochází z řeckého slova „leitúrgiá“ (od slovesa leitúrgein) je složeno z podstatného jména „ergon“ – dílo a přídavného jména „leitós“ – patřící k lidu (odvozeno od leos – lid). Proto „leitúrgiá“ v doslovném překladu značí dílo lidu. Rozumíme služby konané pro blaho lidu, ať už bohatými měšťany nebo jednotlivými městy. Později tento pojem nalezneme při označení každého veřejného výkonu služby. Od 2. století před Kristem se rovněž používal k označení služba kultovní.⁵

Septuaginta⁶ používá tento výraz pro službu kněží a levitů v chrámu. Stejného výrazu je použito i na několika místech Nového zákona, kde je vyjádřen odlišný smysl – pro charitativní činy, službu andělů i ve významu bohoslužby.

Poapoštolská doba chápe výraz „leitúrgiá“ jak službu Bohu, tak i obci. V tomto významovém chápání pojmenování se ozývá i slovo laik, které v Novém zákoně nazývá každého, kdo patří k Božím lidu a do něhož byl „včleněn křtem.“⁷

Na Východě se postupně zužuje význam na slavení eucharistie, který se uchoval do dnešní doby. Na Západě se tento výraz zpočátku nepoužívá, místo něho se nazývaly bohoslužebné úkony různými latinskými výrazy. Zásluhou humanistů v 16. století se teprve slovo liturgie objevuje i na Západě.⁸ Proniká postupně do titulů knih a označuje obřad. Od 18. století se tímto pojmem označuje celá šíře bohoslužebných úkonů. Římské dokumenty ho převzaly pro veřejnou bohoslužbu církve až v 19. století. Český výraz „bohoslužba“, lépe vystihuje účel liturgie. Na jedné straně naše služba Bohu, na druhé straně Boží služba nám.⁹

Definice, která by plně vyjadřovala liturgii, její podstatu i obsah, měla v církvi svůj dlouhý a náročný vývoj.

⁴ Srov. RICHTER, *Liturgie a život*, cit. d., s. 189-190.

⁵ Srov. ADAM, A., *Liturgika*. Praha: Vyšehrad, 2001. s. 17.

⁶ Septuaginta je řecký překlad Starého zákona, který vznikl v letech 250- 150 před Kristem

⁷ Na rozdíl od nepokřtěných, kteří k lidu nepatří 1 Pt 2,10 RICHTER, *Liturgie a život*, cit. d., s. 19.

⁸ Srov. ADAM, *Liturgika*, cit. d., s. 17.

⁹ Srov. POKORNÝ, *Obnovená liturgie*, cit. d., s. 11.

Slovo „leiturgiá“ v klasické řečtině také v církvi bylo spojováno s kultem, jejímž byl i předtím vnímán obsah liturgie jako veřejný úkon vykonávající ve prospěch všeho lidu. Ve prospěch politického, hospodářského a náboženského života. Vzniká tato definice: „*liturgie je veřejný úkon bohopocty, konaný z příkazu církve a služebníky k tomu pověřenými.*“¹⁰ Definice zdaleka nevystihovala obsah liturgie a tak nemohla zcela uspokojit.

Další pokus Pia XII. v encyklice *Mediator Dei* z 20. listopadu 1947 se ještě zabývá vzestupnou linií, o akci člověka.

*„Liturgie jako celek proto tvoří veřejný kult, který náš spasitel, hlava církve, prokazuje nebeskému Otci, a který přináší společenství věřících v Krista svému zakladateli a skrze něho věčnému Otci, máme-li to stručně shrnout, představuje liturgie celý veřejný kult mystického těla Ježíše Krista, a sice jeho hlavy i údů.“*¹¹

Po dalších snahách o definice liturgie se také II. vatikánský koncil pokusil nově sestavit popis liturgie. Liturgií se zabíral nejen ve vlastní konstituci o liturgii, ale i v rozhodnutích koncilů o kněžství, o církvi. Přisvojuje si definici liturgie s oběma jejími aspekty – „*uskutečňování kněžské služby Ježíše Krista... posvěcování lidí*“ a dokonalá veřejná bohoslužba, kterou vykonává „*církev, tajemné Tělo Ježíše Krista, hlava i části*“¹²

1.1.1 Liturgie vzhledem k životu

Náboženství je vztah člověka k Bohu a liturgie je projevem náboženského kultu. Člověk svoji víru v Boha projevuje jak vnitřními, tak vnějšími úkony. V nitru se člověk klaní Bohu, prosí ho. Zevní projevy jsou hlasité modlitby, žehnání, spínání rukou, obětování.

V užším slova smyslu liturgie znamená souhrn veřejných modliteb a bohoslužebných úkonů, které byly ustanoveny od Ježíše Krista a od církve k slávě Boží a k posvěcení duší.

Z teologického zkoumání liturgie neboli bohoslužba neznamená jen činnost obce, nýbrž především spasitelné jednání Boží vůči nám. Toto tvrzení odpovídá i celým dějinám

¹⁰ POKORNÝ, L., *Liturgika I.* Praha: Česká katolická charita, 1974. s. 3.

¹¹ Encyklika *Mediator Dei*, Pius XII., Čl. 20, české vydání s. 11.

¹² ADAM, *Liturgika*, cit. d., s. 20-21.

spásy od počátku. Iniciativa vychází vždy od Boží přítomnosti. Bůh volá svůj lid, a ten mu může svobodně odpovědět. Tak se stává liturgie zároveň „*slovem a odpovědí*“, darem a darem opětovaným. Aktualizuje se v ní nově smlouva mezi Bohem a člověkem.¹³

Církev vždy pokládala liturgii za ústřední a výchozí projev jejího poslání. Jedinečné poslání je provázeno pomáhající službou (diakonií) a zvěstováním víry (martyria). Vedle těchto dvou projevů církve se stává liturgie (leiturgiá) další základní funkcí.¹⁴ Bohoslužebné dějství se vztahuje ke skutečnosti, jež byla dokonána (spásný čin Kristův), aktualizuje novou smlouvu pro současnost a poukazuje také k budoucnosti, jako reálně vyjádřenému začátku eschatologického stavu.

Až mysticky může inspirovat vyjádření Roberta Tafta: „*Život je slavením skutečnosti a liturgie je slavením života.*“¹⁵

Liturgie je předmětem teologického zkoumání, protože je vyjádřením víry. Křesťanská víra není kategorií jen slovních soudů a vyjádření, „*je mnohem více než pouhé vyjádření víry. Jde v ní především o činnost Boží v Kristu. Kristus zachraňuje napříč časem prostřednictvím činnosti Těla, jehož on je hlavou.*“¹⁶

V liturgii vnímám především jednání Boha v Ježíši Kristu, a to „*slovem a znamením*“, která přinášejí především spásu. Jeden z možných způsobů jejího pojetí vychází ze Septuaginty a označuje významný kultovní smysl: „*zákonně upravenou službu oběti, kterou přinesl lidem Bůh.*“¹⁷ Potom teprve člověk na Boží toužebné volání odpoví díkem a chválou Otci, společně s Kristem a skrze něj v Duchu svatém. Liturgii Richter Klemens chápe přímo jako „*dialog mezi Bohem a člověkem: od Boha k člověku, a od člověka k Bohu.*“¹⁸

1.1.2 Liturgie a symboly jídla

Většina zejména starší literatury hovoří o symbolech jídla v liturgii jako o „*přírodních symbolech*“¹⁹. Církev převzala přírodní symboly, které používali ve svých kultech pohané, a dala jim pravý smysl a vykázala jim správné místo. Na jedné straně jde

¹³Srov. RICHTER, *Liturgie a život*, cit. d., s. 19.

¹⁴Srov. ADAM, *Liturgika*, cit. d., s. 21.

¹⁵TAFT, R., *Život z liturgie tradice Východu i Západu*. Olomouc: Velehrad - Roma, 2008. s. 73.

¹⁶TAFT, *Život z liturgie*, cit. d., s. 256.

¹⁷LURKER, M., *Slovník symbolů*. Praha: Universum, 2005. s. 268.

¹⁸RICHTER, *Liturgie a život*, cit. d., s. 19.

¹⁹BRADÁČ, J., *Posvátná znamení*. Olomouc: Matice cyrilometodějská s. r. o., 1994. s.14.

o pokrmy používané v každodenním lidském životě, na straně druhé jsou tyto pokrmy církví používány v liturgii.

Křesťan vnímá, že příroda spolu s člověkem vzdychá pod tíhou hříchu a tak touží po vykoupení, ale ví také, že příroda je Božím dílem, stopou samotného Boha. Tím je v liturgii oslavena celá příroda, stvoření v ní i Bůh jako stvořitel. Tak i liturgie oslavuje lidské tělo svátostmi a bohoslužebnými gesty.²⁰

Liturgie používá přírodních symbolů:

- ze Starého zákona např. olej

- z Nového zákona ustanovené Kristem např. chléb, víno, olej, balzám²¹

Církev prodloužila jejich svátostnost o další řadu nepsvatostných obřadů, např. používání vody, oleje, chleba při svátostinách. Kromě toho realizuje obrazy Starého a Nového zákona a přispívá tím, že jejich výchovný záměr se plněji dosahuje. Například nápoj z mléka a medu podaný novokřtěncům realizuje novou zaslíbenou zemi a nový Boží lid.²²

Tato přírodní symbolika nám pomůže i v teologickém zdůvodnění zda jsou symboly nutné v liturgii.²³ V liturgii se setkáváme s věčným a nehmotným, ale člověk vzhledem ke své časnosti a tělesnosti není schopen obsáhnout. Jsou dva světy, které jsou odlišné. Věčnost a časnost, hmota a nehmotnost. Svět přirozený a nadpřirozený, nelze přirozeně spojit. Mezi nimi je nepřekročitelná vzdálenost. Jediný, kdo ji překročil, byl Ježíš Kristus, jako druhá Božská osoba je ve věčnosti trvale přítomna. Tím, že přijal i lidskou přirozenost, sestoupil v čase do roviny – časné a hmotné.²⁴

Tedy Bůh a člověk současně, smysly byl přítomný a hmatatelný tady na zemi. Tím byla prokázána možnost, aby se člověk už zde na zemi setkal s božským – stalo se ve svátostných znameních.²⁵ Kristus se stal překlenovacím mostem mezi dvěma světy, je dále mezi námi přítomen a nadále působí. Děje se tak prostřednictvím liturgie, kde v chlebu,

²⁰ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 14.

²¹ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 14.

²² Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 14.

²³ Každá i nekřesťanská bohoslužba má takovou strukturu, protože ji konají lidé - člověk, aby odkazovala na svou tělesně - duchovní přirozenost na smyslové vnímání a vnímatelnou komunikaci. BERGER, R., *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 559.

²⁴ Srov. POKORNÝ, L., *Prostřený stůl*. Praha: Česká katolická charita, 1979. s. 45.

²⁵ Pro křesťanskou bohoslužbu je struktura znamení specifická. V důsledku „vtělení“ druhé božské osoby. Kristova slova a Kristovy činy (znamení) a celá jeho postava poukazují na blízkost Boží reality, signalizují ji a tím ji činí lidsky vnímatelnou. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 559.

jako posvátném znamení, se uskutečňuje přítomnost Krista a v církvi má své viditelné pokračování.²⁶

Církev v eucharistii a symbolice chleba a vína vnímá, že Kristovo tělo a krev jsou skutečně obsaženy ve svátosti oltářní. Chléb a víno jsou „transsubstanciovány“ Boží mocí do jeho těla a krve. Chléb se při konsekraci mění v tělo Kristovo a víno v Kristovu krev takovým způsobem, kdy zůstávají pouze případy – „accidentia“, vnímatelné vlastnosti chleba a vína (např. tvar, chuť, vůně, barva), ale podstata – „substantia“ obou živlů nepokračuje v existenci a je nahrazena podstatou těla a krve Kristovy.²⁷ A tradiční teologie označuje Krista ve světle viditelných znamení, jako prvotní svátost „ursakrament“.²⁸

V tradici východní církve nenalezneme římský aristotelský výklad, ale pouze brání totožnost chleba s pravým tělem Krista a víno s pravou jeho krví. Používají výraz „metúsisis“, který nevysvětluje způsob, jak se chléb a víno mění. To zůstává tajemstvím, protože je to pro člověka nepochopitelné.

1.2 Vymezení pojmu jídlo

Vždy lze jídlo vnímat ve dvou základních rovinách:

- A. Jídlo jako základní potrava člověka (potrava k přežití, jídlo jako pochutina), viz bod 1.2.1
- B. Jídlo jako kultický prvek (náboženský význam jídla), viz bod 1.2.2

1.2.1 Jídlo jako potrava

Jídlo je pro nás přísun stavebního materiálu a zdrojem energie pro náš organismus. Přijímání potravy je pro každého člověka a živého tvora na této zemi přirozenou, fyzickou potřebou.

Jídlo člověk potřebuje k přežití (např. vodu, chléb, sůl) a zároveň některé druhy jídla užívá jako pochutiny (např. sladkosti, víno). Vnější svět vnímáme jednotlivými smysly a jídlo, které přijímáme je také součástí našeho, vnějšího světa. Proto pokrm, který

²⁶ Srov. POKORNÝ, *Prostřený stůl*, cit. d., s. 46.

²⁷ Mezi kritiky patřil John Viklef. Církev transsubstanciací potvrdila znovu Tridentským koncilem. Reformační církve s transsubstanciací nesouhlasí. V jejich pojetí Večeře Páně je Ježíš Kristus jen přítomen duchovně.

²⁸ Srov. ADAM, *Liturgika*, cit. d., s. 142

budeme požívat, vnímáme zrakem (barevnost pokrmu, hodnotíme čerstvost), čichem (hodnotíme vůni) a chuťovými buňkami vnímáme chuť. Chuť někdy signalizuje to, co náš organismus potřebuje pro své zdraví a rovnováhu.

1.2.2 Jídlo a jeho náboženský význam

Jídlo nejen souvisí s tělesnou a duševní rovinou naší podstaty, ale i s duchovní sférou lidského života. Jídlo tím, že ho člověk přijímá, má pro něj hluboký „*metaforický smysl. Jídlem si vždy přivlastňujeme (doslova zvnitřňujeme) kus světa.*“²⁹

„*Člověk je to, co jí*“ praví filozof Ludwig Feuerbach a Tomáš Halík staví jeho citát ve vztahu stravování – „*kus venkovního vyjevení skutečnosti se stává součástí nás samých, jídlo se stává podle něj symbolem zvnitřnění a proměnění.*“³⁰ Část vnější skutečnosti se tak stane součástí nás samých.

Halík připomíná, že od počátku dějin je jídlo úzce spojeno s náboženstvím a kultem. Stanovená náboženská pravidla diktovala, která jídla se mohou jíst, naopak která jsou zakázaná, určovala dobu jídla, období, v nichž je nutné se zdržovat jídla, udávala podobu rituálních hostin.³¹

V slovníku u Manfreda Lurkera v *Slovníku symbolů*, nalezneme problematiku k danému tématu – propojenosti jídla a liturgie, pod různými hesly, které jsou s jídlem spojeny, například hostinu vnímá jako společné jídlo, které má pro přítomné „*spojující účinek*“³², píše, že modlitba a oběť dovolují, aby se jako stolovník objevil (nepozorovaně) také Bůh.“

Ale i význam slova „*stolování*“ je podobný v rovině setkání společenství u hostiny: podle liturgického slovníku nejde jen o obyčejnou konzumaci pokrmů a nápojů, které uhasí žízeň a zaženou hlad, nýbrž jde zejména o význam lidského společenství, spoluužívání. Když nejméně dva lidé jedí z téhož chleba, stolují, stávají se tak spolustolovníci. Když sedí u stejného stolu, je mezi nimi společenství. Ke stolování patří smlouva a vzájemná důvěra.³³

²⁹ HALÍK, T., *Prolínání světů - ze života světových náboženství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. s. 214.

³⁰ HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 214.

³¹ Srov. HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 214-215

³² LURKER, *Slovník symbolů*, cit. d., s.160.

³³ Srov BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 462.

Bubík povahu hostiny vnímá hlouběji než pouhé nasycení. Má povahu posvátnou, obřadní, nevšední a následně i rituální. Při rozboru hostiny společného jídla, v jeho momentálním nadbytku při rozdávaní potravy cituje z díla *Hostiny plné historek* Erasma Rotterdamského „*Jako nemá být spořádaná obec bez zákonů a bez vladaře, tak ani hostina nesmí být bez řízení a bez pravidel.*“³⁴

1.3 Symbolika chleba

Chléb byl vždy symbolem jídla a symbolem nasycení.

1.3.1 Chléb jako potrava

Starobylé jídlo z obilí vznikalo velmi jednoduše. Hrubě rozsekané obilí se smísilo s vodou a vzniklé těsto se opékalo na ohništi nebo rozpáleném kameni. První chleby tak byly ve tvaru placiček a placek. Existovaly dva způsobů přípravy: z uvařené čerstvé nebo zkvašené kaše.³⁵

Nejstarší upečený kvašený chléb o průměru 60-75 mm, byl nalezen v roce 1976 ve švýcarském Twynnu, pochází z cortailodské kultury z období 3500 před naším letopočtem.³⁶

S velkou pravděpodobností se již v době bronzové uchovával kvásek, tak jako později v etnografické kultuře. Část těsta z předešlého pečení se seškrábala, polila vodou a po přidání mouky se nechala vzejít. Tak byl připraven kvásek na nový chléb. Kvašený chléb bylo možné připravit i tak, že se třetina těsta zadělala dva až tři dny předem, potom se zadělal zbytek a přidalo se starší zkvašené těsto. Nebo se mohlo nechat zkvasit celé těsto tím, že se nechalo ležet několik dnů.³⁷

Při praktickém každodenním používání chleba z historického zkoumání víme, že mnohdy měl zároveň více funkcí. Byl potravou určenou ke konzumaci a zároveň sloužil jako příbor.

³⁴ BUBÍK, T., *Náboženství a jídlo*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. s. 19.

³⁵ Srov. BERANOVÁ, M., *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha: Academia, 2011. s. 39.

³⁶ Srov. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku*, cit. d., s. 41.

³⁷ Srov. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku*, cit. d., s. 43.

O jeho praktických funkcích při jídle hovoří František Kunetka, ale i Beranová. Sloužil místo lžíce. Kouskem chleba se nabíral pokrm, nebo chléb byl namáčen do různých omáček, tekutin, nejčastěji do vína.³⁸

Do 14. století se běžně pojídalo ze společných mís³⁹ a chléb byl běžně podáván k pokrmu jako příloha. Také se na něj servírovalo jídlo – pečené maso se podávalo na usušených krajíčkách chleba, a tak byly známy tzv. chlebové talíře, které se pak snědly, nebo se hodily psům.⁴⁰

1.3.2 Kultický význam chleba

Kultický význam chleba Berger vnímá jako jednu z nejdůležitějších potravin člověka, takže hraje v náboženských obřadech význačnou úlohu: „*stejně jako krev a dech je každodenní chléb nenahraditelným předpokladem lidského života.*“⁴¹ Starý pohled vnímání tohoto symbolu v náboženství předkládá chléb jako boží obětní dar a naopak moderní pohled v křesťanství ukazuje chléb jako „*plod našeho úsilí a námahy, jako na dílo našich rukou.*“⁴²

O chlebu se dodnes běžně praví, že je Božím darem: „*Z tvé štědrosti jsme přijali chléb, který ti přinášíme.*“⁴³

Slovník symbolů upozorňuje, že v mnoha krajích ještě dnes je chléb před nakrojením označován křížem. „*Chléb vznikl rozdrcením mnoha zrn, než se stal jedním, proto je symbolem našeho spojení s Kristem, jehož je dosaženo v eucharistické hostině.*“⁴⁴

Pro tuto symboliku ho Kristus stanovil jako obraz svátostné eucharistie, stal se tak nejen pokrmem, ale i obětí, poutem jednoty s Kristem mezi křesťany.⁴⁵

Chléb vzniká z primárního záměru Božího ve stvoření i ze spolupráce člověka s tímto povědomím. „*Ve svém bytí chléb zahrnuje také své dění, své složité a dlouhotrvající dějiny, svou kulturu a propojenost s lidským děláním.*“⁴⁶

³⁸ Srov. KUNETKA, F., *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. s. 98.

³⁹ Např. společné stolování v kubánském společenství. Nový biblický slovník s. 296.

⁴⁰ Srov. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku*, cit. d., s. 235.

⁴¹ BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 153.

⁴² BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 153.

⁴³ BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 14.

⁴⁴ BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 15.

⁴⁵ Kdo jí mé tělo a pije mou krev, zůstává ve mně a já v něm. Jan 6,58

⁴⁶ KUNETKA, *Eucharistie v křesťanské antice*. cit. d. s. 119.

Chléb se tak stává výrazem tělesné lidské existence⁴⁷ i Bradáč se přiklání k této rovině: „Chléb pochází jako člověk ze země, a je proto symbolem lidské existence. Je to plod země a lidské práce.“⁴⁸

Většina církví používala při večeři Páně bílý pšeničný chleba. Zpočátku dějin se spokojovaly s obyčejným chlebem, takovým, jaký se pekl doma nebo se prodával v pekařství. Například v Římě se dochoval tento zvyk až do konce starověku. Věřící tak sami do baziliky přinášeli chléb běžného tvaru, ale i preclíky spletené ze dvou pramenů, které se lépe lámaly. Od doby karolinské se v západní církvi začíná používat nekvašený chléb. Chléb určený pro eucharistii se připravuje výhradně z pšeničné mouky a vody, v některých východních ritech s přísadou soli a oleje. Čím více se ve večeři Páně vnímalo mysterium a narůstala úcta, tím více se živila představa dát eucharistickému chlebu neobvyklý tvar a vedla ke speciálnímu vyzdobení chleba.

Alkuinova škola, tehdy rozhodující v teologii, učila, že poslední večeře Ježíše Krista souvisela s večeří velikonoční. A první eucharistický chléb byl chléb přesný (nekvašený). Od karolinské doby se nazývají hostií – latinsky „hostia“, – znamená doslova obětní zvíře, obětní dar, původně vztahující se ke Kristovu obětnímu tělu. Dostali podobu medaile s ražbou, která fakticky vyjadřovala ukřižování. Nový zvyk se velmi rychle rozšířil.⁴⁹

Začali se také péci hostie mnohem menší zvané „particulae.“ Jejich malá velikost⁵⁰ umožňovala snadnější podání zejména nemocnému člověku.

Přípravy mouky a pečení hostií byl původně svěřen klerikům a pečení se odehrávalo velmi slavně zejména v kláštřech.

Do konce minulého století se pekly hostie také doma a na farách. K pečení se užívalo specifických kleští. Na jejich vnitřní straně byla vyryta ražba, zpravidla pro dvě velké a dvě malé hostie. Před podáním se uchovávaly v dřevěných nebo cínových nádobách s posuvným olověným víčkem, které bránily navlhnutí nebo oschnutí pečiva.⁵¹

Již staroegyptští pohanští kněží žehnali chlebům přinášeným na oltář, a ty pak platily za posvátné. Například nekvašený chléb používaný v judaismu se stává symbolem

⁴⁷ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 153.

⁴⁸ BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 14.

⁴⁹ Srov. BOUŠE, Z. B., *Malá katolická liturgika*. Praha: Vyšehrad, 2004. s. 51.

⁵⁰ Josef Kupka uvádí: malé hostie mají mít nejméně průměr 6 cm. KUPKA, J., *O Mši svaté*. Praha: Dědictví svatého Prokopa, 1899. s. 350.

⁵¹ O Velikonocích si kostelníci přivydělávali tím, že prodávali oplatky po domácnostech. Jedly se pomazané medem. BOUŠE, *Malá katolická liturgika*, cit. d., s. 52.

svátku Pesach. Pro židy také hrál významnou roli ve vztahu k Hospodinu „chléb předkladný“ – chléb předložený před tvář Boží. Byl to starověký způsob oběti známý již mezi primitivními národy.

Ve stánku bylo kladeno každou sobotu dvanáct nekvašených chlebů, ve dvou řadách po šesti na znamení vděčnosti dvanáct pokolení izraelského za šťastné uniknutí z Egypta.⁵²

V křesťanství Ježíš označuje sám sebe za „chléb živý, který sestoupil z nebe“ a „kdo jí z tohoto chleba, živ bude na věky“ (J 6,51).⁵³

Náš Pán o sobě také mluvil jako o „Božím chlebu“ a „chlebu života“ (J6, 33-35) a zvolil obrazu velikonoční večeře, aby připomínal symbolicky památku jeho těla vydaného na smrt za nás všechny.⁵⁴ Nový zákon předkládá na několika místech, že šlo o kvašený chléb. U Mt 26,26 Mk 14,22 i Lk 22,19 nalezneme řecký výraz „artos.“

1.4 Symbol vína

Víno bylo vždy symbolem napojení.

1.4.1 Víno jako nápoj

Víno bylo nejdůležitějším nápojem klasického starověku, jeho symbolika je podobná chlebu: je všedním denním nápojem (na Východě smíšený s vodou). Je tedy symbolem nutnosti.

Bergerův *Liturgický slovník* symbol vína vnímá z pohledu Starého zákona, jakožto základního nápoje k životu člověka, který stejně jako chléb patří k základu jídla. Bylo dáno člověku k udržení jeho primární životní síly. I červená barva nápoje odpovídá barvě krve.⁵⁵

Právě Lurker v jiném slovníku označuje víno za „*elixír života a nápoj nesmrtelnosti*.“⁵⁶ Dále podrobněji popisuje na příkladech Egyptanů, Řeků i Římanů vnímání symbolu vína v těchto kulturách, převážně v rovině náboženské. Podrobněji se

⁵² Srov. NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*. Praha: Česká biblická společnost, 1992. s. 238.

⁵³ Srov. LURKER, *Slovník symbolů*, cit. d., s.175.

⁵⁴ Srov. DOUGLAS, J. D., HILLYER, N., BRUCE, F. F., GUTHRIE, D., MILLARD, A. R., PACKER, J. I., WISEMAN, D. J., *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domů, 1996. s. 321.

⁵⁵ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 537.

⁵⁶ LURKER, *Slovník symbolů*, cit. d., s. 561.

problematikou také zabývá Beranová. Nalezneme u ní rovinu archeologickou, ale rozebírá daleko širší období dějin vína až do 12. století, a zabrousí i na Slovensko a českých dějin.⁵⁷

Nový biblický slovník taktéž rozebírá další synonymum překládané jako „opojný nápoj“ a třetí možnost je tzv. „nové víno“ nebo mošt.⁵⁸ Mezi lidmi v Palestině, kteří i dnes vnímají náboženské svátky konzervativně, je zažito, že toto víno bylo kvašené. Lze proto říci, že i když je v Písmu svatém užívaných rozličných synonym, nejsou mezi nimi žádné rozdíly.

1.4.2 Kultický význam vína

Člověku odříznutému od stromu života, po pádu, přenechal Bůh pro utěšení vinnou révu, jejíž plody jsou pro radost srdci (Ž 104,15). *Slovník symbolů* hovoří v souvislosti s žalmem o vínu jako „obrazu životní radosti.“ Dává mu zapomenout na námahu (Př 31,6). Proto k hostině a k slavení nutně patří pohár vína a zvláštním způsobem recitovaná děkovaná modlitba.⁵⁹

Kristus je pravý vinný kmen (podle Jana 15,1) a lidé jsou ratolesti. V Novém zákoně se metaforicky „víno“ užívá také v kladném i záporném smyslu. Příkladem za všechny uvedeme knihu Zjevení, kde pisatel líčí obyvatele země „zpitě smilstvem Babylónu“ (Zj 17,2).

V Písmu svatém je chápáno víno za nápoj s užitkem, ale v rukou lidí hříšných přináší takovou hrozbu ztráta sebevlády.⁶⁰ A na druhé straně apoštol Pavel své čtenáře žádá, aby se neopíjeli vínem, ale byli plni Ducha (Ef 5, 18).

Na Východě se používá především víno červené. V rozporu se starobylými zvyky, upřednostňuje západní tradice již odedávna víno bílé, aby se snáze pralo plátno na čištění kalicha – i při neeucharistických bohoslužebných formách hraje víno dodnes velkou roli. Má své nezastupitelné místo v různých formách agapé, podává se často při sňatku jako „přípitek na lásku“ a například o svátku sv. Jana.⁶¹

⁵⁷ Srov. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku*, cit. d., s. 124.-129.

⁵⁸ Výraz nové víno neoznačuje víno, které neprošlo kvašením, protože zkvašující proces začíná velmi brzy. Představuje víno vyrobené ze šťávy získané ještě předtím, než se začal šlapat vinný lis. Bylo velmi silné. DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 1091.

⁵⁹ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 537.

⁶⁰ Srov. DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 1092.

⁶¹ BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 538.

1.5 Ostatní symboly jídla v liturgii

- voda

Historický průzkum dějinami různých symbolů jídla důkladně rozebírá Beranová: Nejdůležitějším nápojem vždy byla voda. Ještě za středověku byla považována za kvalitnější voda říční – nebo potoční, tato voda byla tekoucí. Pro lidi nazývaná „vodou živou.“ Zatímco voda ze studní, stojatá voda označovaná pro lidi jako „voda mrtvá.“

Vodu a studánky nacházíme v pověstech a pohádkách všech národů. Například v mytologii slovanské, keltské i germánské se setkáváme s lidovým obyčejem otvírání studánek, které bylo spojeno s vítáním jara a loučením zimy. Studánky a jednotlivé zdroje pitné vody, nebo léčivé a minerální prameny se na jaře čistily.⁶²

Pro antického člověka je voda především „*pramenem plodnosti. Kde není vody, je mrtvá poušť.*“⁶³ Zejména proudící vody i vyvěrající prameny znamenají život.

Lidé neměli vždy k dispozici kvalitní vodu a tak na mnoha místech byli nuceni pít i ze stojatých, bahnitých a třeba smrdutých vod, jak informují prameny ze 16. století. Studny se staly nutností, když člověk-zemědělec a řemeslník začal stavět zárodky měst. V období klasického starověku existovaly vodovody. Potrubí vznikalo z olova, pálené hlíny nebo z kamene.⁶⁴

Ve všech kosmologiích orientu je voda považována za počátek a původce stvoření. Ponoření do vody vyjadřuje návrat k původnímu stavu a vynoření symbolizuje nové zrození, nové stvoření. Všeobecně u všech kultur je voda prasymbolem „očistění“, Jan Zlatoústý své věřící napomíná, „*aby před vstupem do chrámu si umývali nejen ruce, ale i srdce.*“⁶⁵

Spojení vody jako očišťujícího prostředku, umývání rukou a používání svčené vody představuje přání „očistit se“. Podle 1 Kor 6, 11 smytí hříchů je patrně nejstarší motiv křtu.⁶⁶ Velmi charakteristické je spojení vody a křtu, a tehdy se hovoří o „vodě křestní“.

Silná symbolika vody, která přešla do křesťanství, vychází z židovské tradice. Židé ji uplatňovali k lustrativním účelům. Při vstupu do chrámu používali pokropení nebo omývání vodou. Svčené vody se používá dodnes k zahánění zlé moci, ke kropení

⁶² Srov. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku*, cit. d., s. 147.

⁶³ BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 538.

⁶⁴ Srov. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku*, cit. d., s. 112-120.

⁶⁵ BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 19.

⁶⁶ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 538.

v kostelích (např. voda svatořehořská)⁶⁷, v domech a při rozličných svěceních a žehnáních.⁶⁸

Dvojití vnímání svěcené vody rozebírá *Liturgický slovník*: Pravidelné svěcení vody v chrámu se začalo uplatňovat od 8. století, předtím šlo jen o příležitostné svěcení. Tehdy se užívání vody stalo motivem obnovy křtu. Dnes chápou věřící užívání svěcené vody spíše ve smyslu prosby o posvěcení, tedy spíše obecného užití k žehnání.⁶⁹

- olej

Olej, který se získával z plodů olivovníku, je pro člověka z oblasti Středomoří nutný k zachování života. Právě olivový olej měl velmi široké využití při přípravě jídla, kde se při vaření používal místo másla, dále běžně používaný k tišení bolesti a jako léčebný prostředek.

Písmo svaté využívá tento produkt např. při očišťování malomocných.⁷⁰ *Slovník symbolů* v této souvislosti udává příklad lékařů v Babylónii, kdy k tišení bolesti při kultickém pomazání olejem propůjčoval síly přesahující pozemský život.⁷¹

Olivový olej se jako lék využíval zejména k zevnímu použití jako mast na pohmožděny a rány (Iz 1,6, Mk 6,13), – ale i vnitřně pro svou utišující a ochranou schopnost se stal cenným lékem na žaludeční potíže, a ve starověku se využíval také jako mírné projímadlo.⁷²

Olej se stal v domácnostech velmi oblíbeným palivem pro malé lampy. Přenosné i různé druhy lamp se v Palestině hojně vyskytovaly již od raných dob. I při bohoslužebné praxi olej jako náplň do lamp hraje svou roli (ve starozákonní době se kahan umístěný ve svatyni pravidelně doplňoval čerstvě vylisovaným olejem). Zejména na Východě, zatímco na Západě již jen jako věčné světlo.⁷³

⁶⁷ Voda Řehořova, voda řehořská-Dopodrobna popisuje BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 539-540.

⁶⁸ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 19.

⁶⁹ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 540.

⁷⁰ Srov. Lv 14,10-18. DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 697.

⁷¹ Srov. LURKER, *Slovník symbolů*, cit. d., s. 347.

⁷² Srov. DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 698.

⁷³ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 337.

Olej hrál také důležitou součást při náboženských obřadech, zejména zaujímal význačné místo mezi obětovanými prvotinami. Oběti pokrmů se často mísily s olejem. Olej představuje radost, kdežto jeho nepřítomnost značí zármutek nebo ponížení.⁷⁴

Často i v náboženském smyslu chránil pomazaného před mocnostmi temnoty. V církvi se oleji vyprošuje moc nejen zahánět nemoci, ale i moc zahánět ďábla.⁷⁵

Pomazáním olejem se přenášel na krále a kněze svrchovaný úřad. Obřadní akt zaznamenán již ve Starém zákoně, v němž byly osoby (králové, kněží, proroci) posvěcovány – oddělovány k náboženskému úřadu. V pomazání olejem se stal akt znamení, že jsou Bohem pověřeni a zplnomocněni.⁷⁶

Slovník symbolů udává přídomek „*Pomazaný Pána nebes*“⁷⁷, který je zde doložený u Sargona I z Akkadie. *Nový biblický slovník* hovoří o používání oleje při obřadech uvádění kněží do úřadu.⁷⁸ Olejem jsou oddělovány i předměty například svatyně, oltář.

V tradici křesťanské liturgie se olej nevyužívá jako pokrm, ale stává se prostředek pomazání. Nejpozději od 6. století se olej mísí s balzámem, který chrání před hnilobou a voní. Symbolizuje ochranu před hříchem a vůni ctností.⁷⁹

Oleje se využívá při svátostných mazáních, při udělování bířmování, pomazání nemocných, jako svátostiny při křtu, svěcení kněze a biskupa, při konsekracích kostela a oltáře, případně při žehnání zvonu.⁸⁰

U Bradáče nalezneme trojí rozdělení oleje, které používala církev od počátku: olej nemocných, křtěnců a bířmovanců (křížmo). Rozebírá tradici rozdělení jednotlivých olejů historicky. Olej křtěnců na začátku 3. století se nazýval „oleum exorcismi“, potíralo se jím při exorcismech katechumenů. Olej bířmovanců (křížmo) – Hippolyt jej pojmenovává „*olej díky učinění*“, protože při jeho svěcení se užívalo modlitby na závěr eucharistické modlitby.⁸¹ Je také symbolem hojnosti a proto se již v počátku křesťanství poukazuje na milost a jejího dárce Ducha svatého, nikoliv na lukrativní účinek oleje.⁸²

⁷⁴ DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 697.-698.

⁷⁵ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 20.

⁷⁶ Srov. BIČ, M., BALABÁN, M., FLOSSMAN, K., HELLER, J., HERYÁN, M., HORÁK, L., ... SOUŠKOVÁ, J., *Výklady ke Starému zákonu*. Praha: Kalich, 1991. s. 352.

⁷⁷ LURKER, *Slovník symbolů*, cit. d., s. 347.

⁷⁸ Uvedeno v biblickém textu Ex 29,2 DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 697.

⁷⁹ Balzám je pryskyřice vytékající z keře Balsamodendron gileadense, rostoucího v Somálsku, Aarii a v Egyptě. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 20.

⁸⁰ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 336.-337.

⁸¹ BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 20.

⁸² Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 20.

Olej pro svátost pomazání nemocných světil biskup už na konci 2. století. Nejčastěji se uvádí také příklady nejstarších formulářů u Hippolyta, Serapiona a Apoštolské konstituce. Od 13. století byl v této souvislosti dáván pouze olej svěcený knězem.⁸³

Jen ten, kdo dává uzdravení a posvěcující pomazání, je tím pravým Spasitelem-mesiášem, který jako „pomazaný“ je sám zdravý a svatý.

- sůl

Pro svoji vlastnost konzervovat se váže k představě životní síly, odhánění démonů a očišťovacího významu. Co je soleno, je chráněno před vlivem temných sil.

Podle římského zvyku se solí očišťovalo novorozené dítě. Bylo potíráno před zabalením do plenek. Slované kladli k lůžku šestinedělky na uvítanou chléb, sůl a víno. Očišťovací schopnosti soli se využívalo také při potírání obětních darů a sůl činila ze špatné vody pitnou.⁸⁴

Právě na Západě se přidávala sůl do svěcené vody. Takový zvyk doložený již z 6. století, pravděpodobně nebyl odvozen od vyprávění o Elišovi, ale spíše z antických lustračních zvyklostí.⁸⁵ Bradáč poukazuje v souvislosti se spojením křestní vody se solí na souvislost ochrany soli před zkázou a dodáváním chuti připravenému pokrmu, a tak je symbolem ochrany před hříchem a pravé moudrosti.⁸⁶

Slovník symbolů uvádí chléb se solí, jako životně důležité potraviny a podávaly se například u Řeků na znamení pohostinnosti. U středomořských národů často byla využívána ke stvrzování smluv, a tak se stala symbolem věrnosti a stálosti, a tak vystupuje přímo jako „symbolické pouto mezi člověkem a Bohem.“⁸⁷

Sůl se používala v období prvobytně pospolné společnosti i jako směnné platidlo. Hodnota solidla určována mírou její potřeby a možností jejího obstarání v daném místě formou důlní těžby, či odpařováním z mořské vody. Kde tato možnost nebyla, tam ji dodávali kupci při svých cestách výměnou za jiné zboží.

⁸³ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 20.

⁸⁴ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 465.

⁸⁵ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 465.

⁸⁶ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 21.

⁸⁷ Lv 2,13 LURKER, *Slovník symbolů*, cit. d., s. 492.

Protože sůl je nejen ochucovadlem jídla, ale i konzervačním prostředkem, sloužila v symbolice přídavných obětích podle (Lv 2,13) k zvýraznění věčného trvání „smlouvy soli“, která byla uzavřena mezi Bohem a Izraelem.⁸⁸ Bylo přikázáno oběti solit.

Sůl bránila rozkladu a starověk si rozklad – zánik něčeho, vysvětloval působení démonských sil. Ve slovním obratu „sůl smlouvy“ jde o neporušitelnost, výlučnost a trvalost vztahu k Hospodinu. Důraz je položen na smlouvu Boží s lidem, která je základem obecnství a života lidu vůbec. Přijímající Bůh, potvrzuje svou smlouvu, že chce být i dále Bohem svého lidu.⁸⁹

Původně západní církev podávala při přípravě na křest katechumenům sůl, ale tato tradice se v novém obřadu již neobjevila.⁹⁰ Bradáč se k tomuto tvrzení také vyjadřuje a upozorňuje, že symbolika soli – moudrosti je soudobým lidem nesrozumitelná.⁹¹

1.6 Symbolický význam půstu

Půst neznamená hladovění z dietetických důvodů, ale dočasné úplné nebo částečné zřeknutí stravy. Toto odepření stravy může trvat různě dlouho. Nejčastěji lidé dodržují půst pro nejrůzněji motivované náboženské cíle.⁹²

Z náboženských důvodů odepření jídla lidé vnímali, když nastala skutečnost, že se člověk a celé společenství nacházelo v situaci, že neměli co jíst. Lidé hladověli především v době neúrody, anebo při nadměrné populační explozi. Tehdy se omezuje možnost obživy. Jedním z řešení je spotřebovávat méně, snížit individuální příjem potravy a přijímat jen nezbytné minimum. Smyslem postu je tedy také sociální aspekt – brát ohled na ostatní.⁹³

Dobrovolně zřeknutí se jídla. Již podle antického názoru se démoni zmocňují člověka prostřednictvím jídla. Jednak touha po náležité přípravě ke styku s božstvem nebo

⁸⁸ Srov. DOUGLAS, HILLYER, BRUCE, GUTHRIE, MILLARD, PACKER, WISEMAN, *Nový biblický slovník*, cit. d., s. 978.

⁸⁹ Srov. BIČ, BALABÁN, FLOSSMAN, HELLER, HERYÁN, HORÁK, SOUŠKOVÁ, *Výklady ke Starému zákonu*, cit. d., s. 338.

⁹⁰ Jednalo se pravděpodobně o náhradu svatého přijímání (přijetí do společenství stolu) a samozřejmě i o očištnou moc soli. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 465.

⁹¹ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 21.

⁹² Srov. KÖNIG, F., WALDENFELS, H., *Lexikon náboženství*. Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1994. s. 441.

⁹³ Srov. BUBÍK, *Náboženství a jídlo*, cit. d., s. 19.-20.

pro přijetí magických sil. Zasvěcenci mystérií tak museli procházet určitým rituálním postem.

Ve Starém zákoně je vyjádřením půstu výrazem truchlení, pokání.

Při slavnosti očišťování nebo smíření je přípravou na důležité náboženské svátky.

- v kritických dobách (porod, sňatek, válka, lov)
- odvrácení katastrof (zemětřesení, bouře, smrt)
- očista (před důležitým jednáním nebo po nich).⁹⁴

V biblické terminologii je celá doba postní obdobím pouště. Z biblického prostředí vidíme, že je boj o život těsně spojen s bojem o vodu (nejdůležitější pro přežití). A poušť v obrazech Blízkého východu je místem prokletí, pro člověka nepřátelská. Protože v pustině není spása, ta je jen v Bohu.⁹⁵

Postní doba poukazuje na polaritu očekávání a příchodu, historie a současnosti a to právě vidíme v postu a v postní liturgii. Alexander Schmemmann to nazývá postem církve, od chvíle, kdy je eucharistie způsob, jakým církev řeší každodenní očekávání Mesiáše. Její hostina poukazuje na království, které přichází.⁹⁶

Církev půst převzala, rozvinula z postní židovské praxe⁹⁷ a některé názory řecko-římského světa. Židé půst vnímali jako úpěnlivou prosbu k Bohu. V půstu viděli znamení toho, že to myslí se svou modlitbou vážně s pokáním a se smírem.

Raná církev přebírá praxi dvou postních dnů za týden⁹⁸, ale zároveň se vědomě od židovství odděluje – ve vzpomínce na Kristovo zatčení a ukřižování. Mniši postní praxi měli přísnější než užívala univerzální církev obecně.⁹⁹

Na počátku křesťanství nebylo důvodem k postu zvláštní povolání Ježíšem. Naopak Ježíš se k postu staví spíše kriticky. Křesťané dodržovali půst, protože to pro jejich okolí byla známka zbožného života.¹⁰⁰

Symbolika půstu v církevní praxi:

⁹⁴ Srov. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, cit. d., s. 766.

⁹⁵ Srov. TAFT, *Život z liturgie tradice Východu*, cit. d., s. 77.

⁹⁶ Srov. A proto v některých východních tradicích je eucharistie neslučitelná s s postem v postní době. TAFT, *Život z liturgie tradice Východu*, cit. d., s. 81.

⁹⁷ V židovství bylo závazné dodržovat půst jednou týdně a známkou zbožnosti bylo dodržování půstu dva dny v týdnu např. farizeové (Lk 18,12) GRÜN, *Půst*, cit. d., s. 7.

⁹⁸ Středa a pátek. (Východní praxe, např. Španělsko se postí také v pondělí. GRÜN, *Půst*, cit. d., s. 8.

⁹⁹ Např. přísní asketici dávali přednost srové stravě před vařenou, s odůvodněním, že vařená zelenina měla charakter svátečního jídla. GRÜN, *Půst*, cit. d., s. 10.

¹⁰⁰ Srov. GRÜN, *Půst*, cit. d., s. 11.

1. Půst jako lék – léčivý účinek půstu se očekával pro tělo i duši. Půst chrání před démonickými vlivy, např. se věřilo, že při příjmu potravy se mohou do sebe vpustit i démonické síly. V lidovém léčitelství je rozšířen posilující účinek půstu. Postem jsou vylučovány škodlivé látky a tělo je zbaveno a osvobozeno od mnohých nemocí.
2. Půst jako boj s vášněmi a neřestí – když máme čisté srdce dojdeme klidu. V půstu poznáváme sami sebe. O poznání čeho se máme ve svém životě přidržovat, na čem stavět.
3. Půst a modlitba – dnes je modlitba vnímána jako rozmluva s Bohem. V pojetí starých mistrů modlitební praxe byla brána spíš za „úkon těla i duše.“ Úzké propojení modlitby s postem.. Půst zintenzivňuje modlitbu, zvláště je-li provázena prosbou.
4. Půst jako cesta k osvětlení – mnohé používají půst k vyvolání extatických stavů např. snů a vizí.¹⁰¹ Řekové a Římané v půstu viděli vizionářské sny a poznání božských tajemství. Postem se naše smysly zbystřují. Půst očišťuje nejen tělo, ale i duši: *„otevívá zrak pro skutečnost, že v nás je Bůh. V postu už máme podíl na budoucí skutečnosti, na království Božím, dopomáhá nám k duchovnímu tělu.“*¹⁰²

¹⁰¹ Příkladem je kmen Zulu - Trvale plný žaludek, tajemné věci neuvidí. GRÜN, *Půst*, cit. d., s.51.

¹⁰² GRÜN, *Půst*, cit. d., s. 59.

2. VYBRANÉ ČESKOJAZYČNÉ PUBLIKACE 20. STOLETÍ

Pro druhou kapitolu – analýzu jednotlivých publikací, jsem zvolila výběr publikací, které jsou pro mou práci základem komparace publikací ve třetí kapitole. Výběr českojazyčných publikací je chronologicky seřazený podle doby vzniku a zařazen do tří skupin.

2.1 Publikace před 2. vatikánským koncilem

Josef Kupka – *O mši svaté*

Publikací *O mši svaté* Josefa Kupky, kterou napsal 1899, vstupuje literatura o liturgice do 20. století. Josef Kupka se narodil v roce 1862 v Černé Hoře. Studoval Slovanské gymnázium Brně a své studium dokončil v Brně, a v Římě na Univerzitě sv. Tomáše Akvinského dosáhl doktorát z filosofie. Vysvěcen byl v roce 1884 a od roku 1880 působil jako profesor pastorální teologie v brněnském semináři. V Olomouci promován na doktora teologie. V roce 1924 se stal světicím biskupem a o sedm let později i sídelním biskupem. Významná je jeho vědecká práce na poli liturgiky a homiletiky. Zemřel roku 1941.¹⁰³

V Praze v roce 1899 vychází Kupkova liturgika *O mši svaté*. V úvodu je věnování Josefa Kupky, které je určeno Dr. Františku Saleskému, kardinálu Bauerovi.¹⁰⁴

Učebnice liturgiky je věnována přímo Mši svaté. Jak praví autor: „*vybral jsem z liturgiky část nejkrásnější – Mši Svatou.*“¹⁰⁵ Tato kniha poskytuje dogmatický a historicko-liturgický výklad mše. První část dogmatická je stručnější, a základem pro následující část historicko-liturgickou, která je rozsáhlejší. Josef Kupka vychází ze spisů Thalhofrových a Probstových.

Romano Guardini – *O posvátných znameních*

¹⁰³ Srov. HANUŠ, J., *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s analogií textů*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. s. 82.

¹⁰⁴ František Saleský Bauer- (1904 -1915), 8. arcibiskup olomoucký, rektorem pražského kněžského semináře, přednášel novozákonní biblistiku na Teologické fakultě v Praze. HANUŠ, *Malý slovník osobností*, cit. d., s. 16.

¹⁰⁵ KUPKA, *O Mši svaté*, cit. d., s. 8.

Významný německý filosof a katolický teolog Romano Guardini žil v letech 1885–1968. Řadí se k nejvýznamnějším představitelům katolictví 20. století, především v oblastech liturgie, filozofie, pedagogiky a ekumenismu. Začal studovat chemii a ekonomiku, ale rozhodl se stát knězem. Po teologických studiích byl v Mohuči vysvěcen na kněze a krátce působil v pastoraci. Doktorský titul získal v roce 1915 prací o Bonaventurovi. Kvůli nacismu v roce 1939 musel opustit katedru filozofie a křesťanského světového názoru v Berlíně. Po 2. světové válce opět v Berlíně přednášela 1948–1962 v Mnichově. Zbytek svého života byl dost nemocný, a proto se neúčastnil práce v liturgické komisi 2. vatikánského koncilu.

Jeho osoba je spojena s hnutím mládeže po 1. světové válce. V prostředí společnosti s mladými lidmi, pomohlo v práci při znovuobjevení smyslu pro znamení a symboly. Takové jeho pojetí mělo významný vliv na celý vývoj katolické liturgiky a liturgie ve 20. století.

Od roku 1970 se uděluje cena, která nese jméno Romana Guardiniho „za vynikající zásluhy o interpretaci naší doby.“ Mezi významné nositele patří např. teolog Karl Rahner, a v roce 2010 jako první Čech v historii obdržel tuto cenu i prof. Tomáš Halík.

Knih *O posvátných znameních* vznikala téměř deset let a byla vydaná před rokem 1923. Vznikla, aby napomohla člověku při poznávání liturgického světa. I když se zabývá liturgií, autor tak nečiní na podkladu historického a dogmatického. Úkolem je rozebrat jednotlivé prvky v liturgii, a na nich jako posvátných znameních, budovat vnímání celých liturgických útvarů. Téma rozpracovává jen v náčrtech, a v pozdější publikaci *Liturgické vzdělání* se dále tématu podrobně věnuje do hloubky.

Josef Foltynovský – *Liturgika*

První skupinu publikací vzniklých před 2. vatikánským koncilem uzavírá Josef Foltynovský knihou *Liturgika* – 2. doplněné vydání z roku 1936. Josef Foltynovský byl profesorem pastorální teologie na olomoucké bohoslovecké fakultě, jeden školní rok také děkanem a od roku 1933 kanovníkem olomoucké kapituly.

Foltynovského *Liturgika* – 2. doplněné vydání je rozčleněno do dvou základních kapitol. V první kapitole nazvané „Liturgika obecná“ nalezneme liturgické zdroje, stručné dějiny liturgiky, liturgickou formu rozděluje na slovní, úkony těla a rukou, a píše o jednotlivých věcech používaných při liturgii – například světlo, kadidlo, vodu a olej.

Věnuje se i liturgickým rouchům a nádobí i liturgickému místu a liturgické době. V druhé kapitole nazvané „Liturgika zvláštní“ zde zařazuje základy ke Mši svaté, jako je její historie rozdělení na východní a západní, názvy a druhy, užitek aplikace Mše svaté. Dále pokračuje výkladem stěžejních částí Mše svaté, jednotlivé svátosti a svátostiny, a závěr tvoří rozbor pobožnosti a církevní modlitby.

2.2 Publikace po 2. vatikánském koncilu do roku 1989

Po 2. vatikánském koncilu a ke změnám, které z něho plynuly pro liturgii, byla velká chuť od liturgů té doby, aby i oni přispěli k lepšímu a hlubšímu povědomí novému vnímání liturgie. Generace liturgů tehdy byla bohatá a činná. A proto mohlo vznikat převážně větší množství skript a publikací, určených k širšímu prohloubení do problematiky liturgie. Z této generace čerpaly a navazují další generace.

Josef Bradáč – *Věda o liturgii*

Historik a učitel Masarykovy univerzity v Brně Jiří Hanuš, který se zaměřuje velmi často na mapování dějin křesťanství, ve svém díle *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů* zařazuje také osobu Josefa Bradáče. Proto i v této práci nemůže být vynechán takový významný liturgik, jakým byl Josef Bradáč. Narodil se v roce 1920 a zemřel v roce 1986. Při vyučování liturgiky Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Olomouci se stal zároveň rektorem arcibiskupského kněžského semináře a ovlivnil tak celou generaci zejména moravských kněží, mezi ně můžeme zařadit olomouckého arcibiskupa Jana Graubnera.

Jeho nejrozsáhlejším a stěžejním dílem se stala *Věda o liturgii*. Jde o skripta, která byla vytvořena pro potřebu Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty. Jde o soubor text a přednášek Josefa Bradáče z let 1970–1972. Jednotlivé přednášky jsou přehledně tematicky seřazeny do pěti částí.

1. „Všeobecný úvod“
2. „Základní prvky liturgie“
3. „Slavnost eucharistie“
4. „Liturgie svátostí podle rituálu“
5. „Posvěcení času“

Josef Bradáč – *Posvátná znamení*

Druhé dílko Josefa Bradáče použito pro tuto práci *Posvátná znamení* vydala Matice cyrilometodějská v roce 1994, tři roky po jeho smrti. Jde o „Studii“, jak ji nazývá František Kunetka.¹⁰⁶ Obsahuje doplňující část následných učebních textů Josefa Bradáče, které vytvořil pro posluchače svých přednášek v letech 1969–1974. Zde je uveden daleko širší časový rámec přednášek, než u skript *Věda o liturgii*. Jde již o tematicky zaměřenou studii na posvátná znamení – liturgické postoje, gesta, jednotlivé symboly, liturgická místa, předměty, insignie a roucha jsou zde vysvětlovány převážně ve světle symboliky.

Zdeněk Bonaventura Bouše – *Malá katolická liturgika*

Autor *Malé katolické liturgiky* Zdeněk Bonaventura Bouše se narodil v roce 1918 před 2. vatikánským koncilem, a to pravděpodobně ovlivnilo jeho smýšlení jako teologa, liturgistu a překladatele liturgických textů. Byl členem pražské liturgické překladatelské skupiny, která vytvořila většinu dnes v církvi užívaných českých překladů liturgických textů. V roce 1946 vstoupil do řádu menších bratří a zároveň studoval filozofii a teologii. Několikrát během jeho života mu byl odňat státní souhlas k výkonu duchovenské služby. Až do své smrti v roce 2002, patřil v církvi mezi proud ekumenicky smýšlející a volající k liturgické obnově.¹⁰⁷ Publikace byla vydaná až dva roky po smrti autora v roce 2004, ale začala vznikat v počátcích 80. let. 20. století, proto ji zařazují do této skupiny.

I když autor krátce přednášel liturgiku na katolické bohoslovecké fakultě, Václav Konzal¹⁰⁸ v úvodu charakterizuje publikaci jako osobní svědectví autora a naopak hodnotí, že nejde o vzdělávací náboženskou příručku.¹⁰⁹ Autor ji několikrát v samizdatové redakci vydal.

I sám autor v předmluvě k první samizdatové redakci upozorňuje v roce 1981, že publikace není obecně platnou příručku katolické liturgiky. Řídí se určitým modelem lokální církve, ve které více než před deseti lety sloužil, a tento model se již stal minulostí.¹¹⁰

Tato publikace se dočkala i mnohé kritiky – z důvodu autorovy neschopnosti se zříci osobních názorů a velmi kritických komentářů, používání jednostranné argumentace

¹⁰⁶ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 3.

¹⁰⁷ Srov. HANUŠ, *Malý slovník osobností*, cit. d., s. 17.

¹⁰⁸ Spolupracovník Zdeňka Bonaventury Boušeho a člen pražské liturgické překladatelské skupiny

¹⁰⁹ Srov. BOUŠE, *Malá katolická liturgika*, cit. d., s. 15.

¹¹⁰ Srov. BOUŠE, *Malá katolická liturgika*, cit. d., s. 17.

a vnášení upraveného kralického překladu do liturgie. Součástí publikace tvoří konkrétní písně určené k různým liturgickým částem a texty pro svátosti a svátostiny. Které neustále zpracovával.

Pavel Filipi – *Hostina chudých*

Pavel Filipi se narodil v roce 1936 v tradiční evangelické rodině. Dosud žijící teolog a duchovní Českobratrské církve evangelické byl v roce 1990 jmenován profesorem Evangelické teologické fakulty univerzity Karlovy a šest let zastával funkci děkana. Stal se vedoucím katedry praktické teologie a ředitelem jejího Ekumenického institutu. Působil také jako asistent svého vrstevníka a kolegy Josefa Hromádky, který ho zejména ekumenicky velmi ovlivnil.¹¹¹

Svoji publikaci *Hostina chudých* vytvořil těsně v předrevoluční atmosféře v roce 1987. Publikace je rozdělena symbolicky do dvanácti kapitol, které nejsou rozděleny systematicky, ale podle tematiky Večeře Páně. Sám Filipi dává až nadměrnou pozornost otázce vztahu mezi římskou mší a reformační večeří Páně v našich historických podmínkách. Nezapomíná i na ožehavá témata – přijímání z kalicha a reálná přítomnost a transsubstanciace, které se nacházejí v kapitole „Hosté se neshodnou.“ V závěru nalezneme i praktické ukázky eucharistických textů například dobrořečení nad kalichem a eucharistickou modlitbu Hyppolyta.

Ladislav Pokorný – *Liturgika I*

Ladislav Pokorný se narodil v roce 1915. Po studiu na bohoslovecké fakultě Karlovy univerzity v Praze byl v roce 1939 vysvěcen na kněze. Začínal vyučovat na středních školách. Po získání doktorátu na Římskokatolické Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Bratislavě absolvoval uměleckohistorický kurs na Pedagogické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Krátce se stal profesorem pedagogiky a katechetiky na diecézním bohosloveckém učilišti v Litoměřicích a v roce 1950 byl jmenován na Římskokatolické bohoslovecké fakultě v Praze docentem pedagogiky a katechetiky, v roce 1970 pro obor křesťanská archeologie a liturgika.. Byl několikrát jmenován děkanem na Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Litoměřicích. Věnoval se také

¹¹¹ Josef Hromádka se narodil 1936. Evangelický duchovní, v letech 1987-1990 nejvyšší představitel CČE „synodní senior“, místopředseda vlády národního porozumění

práci vedoucího redaktora v časopise Duchovní pastýř. Zemřel v roce 2000 v domově sv. Karla Boromejského v Praze.

Liturgika I – základy liturgické teorie, je první částí z pětidílných skript Ladislava Pokorného. První vydání vyšlo v roce 1974 a o šest let později druhé vydání vzniklo opět z popudu Ústředního církevního nakladatelství. V první části nazvané „Úvod do teologie bohoslužby“ se autor snaží uchopit z různých hledisek pojem liturgie. Defínovat ji, zaobírá jejím základem, určuje dvojí směr liturgie: liturgie jako osobní setkání s Bohem, Kristovo místo v liturgii, liturgie jako služba církve a rozebírá i znamení – jako pojem a znamení v liturgii. Zaobírá se i vztahem liturgie a tělesnosti. V druhé části „Některé zvláštní otázky z oblasti liturgické teorie“ nalezneme vztahy, které má liturgie například k Bibli, ke spiritualitě, k ekumenismu i duchovní správě.

Ladislav Pokorný – *Obnovená liturgika*

Česká katolická charita vydává publikaci *Obnovená liturgie* v roce 1976, když byl Ladislav Pokorný děkanem na Římskokatolické bohoslovecké fakultě v Litoměřicích. Publikace vznikla s přáním autora předložit souhrnné pojednání o obnovené liturgii. Autor chce jasně a přehledně ukázat směry, kterými se tehdejší vývoj liturgického myšlení ubíral. Jednotlivé kapitoly pochází od Ladislava Pokorného a dalších spolupracovníků, z nichž každý se věnoval a zpracoval téma jemu blízké. Sami tvůrci charakterizují publikaci jako první pokus o zpracování pokoncilní liturgie v jejím celku. Je seřazena do devíti kapitol.

1. „Obnova liturgie 2. vatikánským koncilem“
2. „Liturgie je smysly poznatelná“
3. „Od večere Páně k různým formám eucharistie“
4. „Svátosti v dějinách“
5. „Obnovená eucharistická slavnost“
6. „Svátost v obnovené liturgii“
7. „Posvěcení času“
8. „Hmotné předměty v liturgii“
9. „Budoucnost obnovené liturgie“

2.3 Publikace po roce 1989

Peval Filipi – *Pozvání k oslavě*

Druhá publikace *Pozvání k oslavě* Pavla Filipiho, která je použita pro rozbor zadaného tématu, vznikla v roce 2010 téměř po čtvrtstoletí od publikace *Hostina chudých*. *Pozvání k oslavě* je napsána jako dlouho očekávaná evangelická liturgika. Ve své práci je autor ovlivněn a reflektuje vývoj liturgické reformy 2. vatikánského koncilu v přesahu ekumenickém.¹¹²

Práce je podrobně rozpracována do dvou kapitol. V první kapitole „Přístupy“ nalezneme předmět a metodu Liturgiky, teologii bohoslužby i její historii. Komponenty a účastníky bohoslužby, čas, místo a prostor bohoslužby. Zvláštní podkapitolu věnuje hermeneutice ve které se zabývá pojmy – znak a symbol a liturgický výraz.

Ve druhé kapitole „Rozvedení“ jsou zařazeny – úvod bohoslužby, Bohoslužba slova, inovace liturgických forem, eucharistická a přímluvná modlitba, závěr bohoslužby.

Adolf Adam – *Liturgika – křesťanská bohoslužba a její vývoj*

Liturgika – křesťanská bohoslužba a její vývoj od Adolfa Adama, je publikace vydaná nakladatelstvím Vyšehrad v roce 2001, z německého originálu *Grundriss Liturgie*, vydaného nakladatelstvím Verlag Herder v roce 1985. Na překladu spolupracovali Václav Konzal.¹¹³ a Pavel Kouba.¹¹⁴

Knihy si klade za cíl uvést podstatu a strukturu bohoslužby a zprostředkovat nejdůležitější informace o jejích nejrůznějších dílčích oblastech.¹¹⁵ V knize jde sice o stručný přehled, ale i přesto usiluje pozorně dalekosáhlé a různorodé pole úkonů v liturgii. Přitom je podstatné mít neustále na zřeteli celý historický vývoj. Je určena především pro studenty teologie a těm, kteří mají zájem o obecnou znalost liturgie.

¹¹² Srov. FILIPI, P., *Pozvání k oslavě Evangelická liturgika*. Praha: Kalich, 2011. s. 10.

¹¹³ Václav Konzal - narozen 1931, vědecký pracovník Slovanského ústavu Akademie věd České republiky a překladatel mnoha liturgických textů. V oboru paleoslovenistika se specializuje na českokatolické slovanské písemnictví. HANUŠ, *Malý slovník osobností*, cit. d., s. 72.

¹¹⁴ Pavel Kouba – v sedmdesátých letech vystudoval rusistiku a germanistiku, profesor v Ústavu filosofie a religionistiky na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy. Věnuje se problémům fenomenologie a hermeneutiky, také se zabývá interpretací myšlenek filosofů 19. a 20. století.

¹¹⁵ Srov. ADAM, *Liturgika*, cit. d., s. 13.

Rupert Berger – *Liturgický slovník*

Liturgický slovník Ruperta Bergera z německého originálu *Neues Pastoralliturgisches Handlexikon* z roku 1999, byl přeložený do českého jazyka v roce 2008. Rejstříky hesel sestavil a českými reáliemi doplnil Václav Konzal. Dále na překladu spolupracovali Jaroslav Vokoun a Zdeněk Lochovský.

Rupert Berger dříve před vydáním tohoto slovníku spolupracoval s Adolfem Adamem na *Příručním pastoračně liturgickém slovníku*, který bylo nutné předělat vzhledem k nově vydávaným liturgickým knihám, římským výnosům i pokynům biskupských konferencí a zejména vnímání rostoucí ztotožnění jednotlivých obcí věřících s jejich bohoslužbou. Chtěl i při započaté práci na *Liturgickém slovníku* přizvat profesora Adama, který kvůli zdravotním důvodům odmítl. Na rozdíl od předchozí práce *Liturgický slovník* vznikl jako samostatné dílo Ruperta Bergera narozeného v Horním Bavorsku. Dlouhá léta byl profesorem liturgiky i pastorační teologie na vysokých školách ve Freisingu a v Benediktbeurenu. Po několika desetiletích praktické zkušenosti v duchovní správě působil jako farář.

Liturgický slovník je přepracováním *Příručního pastoračně liturgického slovníku* do podoby přehledného liturgického lexikonu. Nové zpracování zejména reaguje na četné změny v liturgických knihách, které byly provedeny od dřívějšího vydání. Je zde zaznamenán probíhající postup liturgické obnovy v nově si kladených otázkách a reaguje i na pokrok liturgické vědy.

Na základní koncepci příručního slovníku se nezměnilo nic. Autor také v úvodu odkazuje k snadnějšímu přístupu k různým aspektům souhrnných informací prostřednictvím abecedního seznamu hesel společně s odkazovými hesly, a s doplňkovými odkazy na pojmy v textu hesel, které čtenář má k dispozici.¹¹⁶ Berger postupuje u hesel takto: postupně vysvětluje původ jednotlivých liturgických pojmů k historickému vývoji, dnešnímu tvaru, uspořádání a zasazení do souvislostí celku. Slovník slouží jako základní orientace studentům teologie, je průvodcem liturgickými útvary, ději i znamením věřícím i pastoračním pracovníkům. Může poskytnout cenné informace také v oblasti historického umění, architektury a výtvarného umění.

¹¹⁶ Srov. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 7.

3. MODELÝ VNÍMÁNÍ PROPOJENOSTI JÍDLA A LITURGIE U VYBRANÝCH PUBLIKACÍ

3.1 Propojenost jídla a liturgie v symbolice

Základní informace o symbolech jídla, používaného v liturgii mě poskytnou encyklopedické publikace. Manfred Lurker *Slovníku symbolů* a *Lexikon náboženství* poskytne informace také z oblasti religionistiky.

Nový biblický slovník a *Biblický slovník* Novotného, symboly vysvětluje z biblického pohledu.

Výklad ke Starému zákonu se také zabývá symbolikou (např. chleba, vody) a vysvětluje je obšírněji ve světle Starého zákona s konkrétně praktickým zabarvením v dobovém pozadí. *Liturgický slovník* řeší symboliku jídla v souvislosti s liturgií. Zde nalezneme rozpracovaný v základních liniích i liturgii, stolování, hostina – ve vztahu jednání v liturgii..

Autoři, kteří hovoří o symbolech používaných při svátostném ritu, je spojují s označením – přírodní symboly. Jde o starší publikace *Liturgiky* z roku 1936, děje se tak i u Josefa Bradáče. Uvádí za hlavní chléb, víno, olej a vodu. Bradáč hovoří také o symbolu soli.

Ze starší literatury uvádím Josefa Foltynovského, který v *Liturgice* popisuje symboly jídla ve spojitosti s liturgií a uvádí pouze symboly vody a oleje.

Ve všech publikacích, které se problematikou zabývají, základními symboly jídla v liturgii se stávají chléb a víno. Právě spojení chleba a vína nejlépe vyjadřuje aramejský výraz „jíst – karak rifta“ znamená svinout chléb. Což mohlo znamenat zabalit do chleba další pokrm a takto připravené jídlo se lépe konzumovalo¹¹⁷, nebo svinutý chléb se běžně namáčel do vína.¹¹⁸

Bradáč ve svém rozebírání přírodních symbolů také volí cestu spojení těchto symbolů a o symbolice chleba a vína píše společně, nerozděluje je, protože symbolika chleba je podobná symbolice vína. Obětní dary při mši jsou chléb a víno. Chléb pochází jako člověk ze země, a je proto symbolem lidské existence, symbolem našeho

¹¹⁷ Srov. KUNETKA, *Eucharistie v křesťanské antice*, cit. d., s. 98.

¹¹⁸ Zvyk namáčení chleba do vína je dosvědčen v rabínské literatuře a také v Písmu svatém v knize Rút (2,14): Když byl čas k jídlu, řekl jí Boáz: Přistup blíž, pojez chleba a namáčeš si sousta ve víně.

sebeobětování, protože vznikl z potu lidské práce a zároveň darem Božím. Víno musí být přirozené bez všech příměšků a musí být révové,¹¹⁹ hovoří jako „látce eucharistie“. – navazuje tak na Josefa Kupku, který na počátku 20. století rozebírá symboly v eucharistii a nazývá je živly (materia), oběti Mše Sváté¹²⁰

Kupka prohlubuje symboliku vína přímo do teologie liturgie – víno (oběť krvavá, prolévaná krev). Bradáč vidí symboliku vína a chleba propojeně a jednotně. Víno vnímá jako symbol „výživy duše eucharistickou krví“ a znamením spojení s Kristem i s věřícími, také i ono vznikalo vylisováním mnoha bobulí. Je i symbolem sebeobětování a vhodný obětní dar, protože i ono vznikalo přes lidský pot a kromě drcení, lisování hroznů, podobně jako mletí vinných zrn u chleba je symbolem utrpení. Jako vinař, který šlape v lisu hrozny, je potřísněn skvrnami rudých hroznů, tak je Mesiáš potřísněn krví výkupnou. Iz 63,1-6¹²¹

Naproti tomu Bradáč ve svých podrobně sepsaných pětidílných skriptech *Věda o liturgii* o jednotlivých symbolech jídla spojených s liturgií, které bychom pravděpodobně hledali v druhé části „Základní prvky liturgie“ nehovoří vůbec. Ve čtvrté části „Liturgie svátostí podle rituálu“ se sice zmiňuje o vodě, ale rozebírá křestní vodu, tudíž velmi úzce již spjatou k svátostným i jiným rituálům a příliš symboliky ve svém výkladu neuvádí. Bradáč, jak již bylo zmíněno, se symbolice jednotlivých symbolů věnuje jen v tematicky zaměřené studii *Posvátná znamení*. Naproti tomu Ladislav Pokorný otázku znamení (širší pojetí symbolu), zpracovává v *Liturgice I* i v *Prostřený stůl*.

Závěrem k tomuto modelu lze říci, že z autorů před 2. vatikánským koncilem se symbolice jídla věnoval Josef Kubka . Ten symboliku zasadil do dění liturgie, na rozdíl od Guardiniho, který vyňal jednotlivé symboly a na těch aplikuje vnímání celého liturgického dění. Stejně tak později činí Bradáč a Pokorný. Pokorný se velmi podrobně zabývá i vysvětlením pojmu „Znamení“ a sám při výkladu používá citace Guardiniho.

Téma symbolu a vysvětlení pojmu znamení je základem pojímání liturgie. A tak je logické, že toto téma jsem našla i u Filipiho v evangelické liturgice *Pozvání k oslavě*. A symbol jídla (jako pokrmu), je i symbolem modlitby. Modlit se za denní chléb nás učil ve vzorové modlitbě – Otčenáši, Ježíš Kristus. A v liturgii on sám se stává denním chlebem, živoucí silou pro nás. Modlit se za jídlo, pokrm se vzorovými modlitbami o jídle

¹¹⁹ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 14.-16.

¹²⁰ Materia- hmota, řecky hylé, latinsky materia. Filosofický pojem, který označuje stálou beztvárovou stránku smyslové skutečnosti. Kol. Filosofický slovník s. 178.

¹²¹ Srov. BRADÁČ, *Posvátná znamení*, cit. d., s. 16.

a průpovědi, které jsou určeny ke společnému stolu, nalezneme také u Štampacha *Chléb sám tě neživí*.

3.2 Propojenosti jídla a liturgie v eucharistickém slavení

Liturgie a svátostné slavení má v životě církve významné postavení. Ale bez obrácení a příklonění ke Kristu a bez lidské sounáležitosti z bratrského společenství není vůbec myslitelná. Zde poukážu na dvě stěžejní roviny tohoto propojení a to gesto lámání chleba a prvek slavení.

Lámání chleba

Kunetka srovnává rituál pochopitelně s Písmem svatým i s židovskými rituály popsány v babylonském Talmudu a naopak nenalézá souvislosti v helénistických hostinách. Navazuje na tvrzení Pavla Filipiho, že výraz „lámání chleba“ je „označením společného jídla, nebo pojmem pro slavení křesťanské eucharistie.“¹²²

K lámání chleba se vyjadřuje také Václav Vacek. Poukazuje opět na obřady Izraelitů, ale ve svém výkladu se zaměřuje především na rodinu, společenství a základní potřebu „*mít chleba (jídlo) znamená žít*.“¹²³

Slavení

Liturgie není jen pouhým vyjádřením, ale pramenem proměňujícím toho čím máme být. Vše tvoří součást našeho celého života v Kristu, ale my jsme povoláni oslavit je jedinečným způsobem už nyní.¹²⁴

Liturgický slovník doplňuje význam svátostněji: „...označuje bohoslužebné shromáždění církevní obce, ve kterém dává Kristus skrze Ducha svatého ve zvěstování a svátostných znameních věřícím podíl na svém velikonočním mysteriu (pascha, velikonoční tajemství) a umožňuje vykoupěnému člověku dát Otci odpověď chval a diků.“¹²⁵ Dále se snaží odpovědět na otázku: V čem je nejhlubší podstata liturgie? Odpovídá: „ve zpřítomnění Kristova spásného díla a jeho lásky k nám.“¹²⁶

¹²² Srov. KUNETKA, *Eucharistie v křesťanské antice*, cit. d., s. 69-70

¹²³ VACEK, V., *Pozvání k večeři Páně*. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 51.

¹²⁴ Srov. TAFT, *Život z liturgie tradice Východu*, cit. d., s. 84.

¹²⁵ BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 246.

¹²⁶ BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 246.

Adam při objasnění podstaty liturgie vychází z usnesení 2. vatikánského koncilu z Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium*, která se právě o pravé poznání zabývala. Cituje čl. 7, z kterého vyvozuje: v liturgii se nejedná prvotně o lidskou snahu, nýbrž o další účinkování spásy, kterou vykonal Bůh v Ježíši Kristu skrze Ducha svatého.¹²⁷

Eucharistie není pouze svátostí osobního společenství každého člověka se vzkříšeným Pánem. Jde spíše o svátost našeho společenství jedněch s druhými v jediném těle Kristově, které se stalo zároveň církví i eucharistií.

V liturgii nejen přijímáme ve svaté eucharistii, ale i poznáváme Boha. Tomáš Halík v souvislosti jídla staví i moudrost. Latinský výraz „sapientia“ nesouvisí náhodou se slovesem „sapere“ chutnat, vychutnávat. Moudrým se nestává ten, kdo nasbíral velké množství vědomostí a informací i životních zážitků, ale ten, kdo je také „strávil“. Ten kdo si je dovede vychutnat, rozlišit a ocenit, kdo jim skutečně porozuměl, kdo dokáže ocenit jejich vnitřní kvalitu.¹²⁸ Stejnou myšlenku najdeme i u Štampacha v předmluvě *Chléb sám tě neživí*. Samo jídlo je podobné procesu poznání. Poznání chápáno jako pokrm duše.¹²⁹

Evangelický teolog Filipi, pochopitelně řeší i reálnou přítomnost Ježíše Krista ve Večeři Páně – transsubstanciaci.

František Kunetka ve své odborné monografii představuje eucharistii v počátcích vznikajícího křesťanského společenství. Zkoumá první slavení Večeře Páně jako primární projev křesťanské církve ve světle antického světa a biblických i mimobiblických pramenů.

3.3 Propojenost jídla a liturgie ve společenství

Propojenost jídla a liturgie se projevuje jednak ve společenství církve a ve společenství rodiny. Oboje spolu souvisí a je vzájemně propojeno.

Společenství rodiny se ještě dnes projevuje hlavně při jídle např. při společných hostinách a oslavách narozenin i pohřbech.

¹²⁷ Právem se tedy liturgie chápe jako konání kněžské služby Ježíše Krista: smyslem přístupnými znameními se v ní naznačuje a příslušným způsobem uskutečňuje posvěcování člověka a celé tajemné tělo Ježíše Krista, hlava i údy, konají dokonalou veřejnou bohooctu. Proto každé slavení liturgie je činnost vynikajícím způsobem posvátná: je to dílo Krista kněze a jeho těla, církve. Z hlediska účinnosti se jí žádná činnost církve titulem ani stupněm nevyrovná.“ ADAM, *Liturgika*, cit. d., s. 18

¹²⁸ Srov. HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 213.

¹²⁹ Srov. ŠTAMPACH, I., HRADIL, R., *Chléb sám tě neživí*. Hranice: Fabula, 2004. s. 11.

Důvěra a přátelství se dává najevo v podobě pozvání k jídlu, v účasti rodinného stolu.

Společné jídlo nabuzuje komunikaci mezi účastníky stolování. Např. ve starověkém Egyptě sluha obvykle potíral hlavu každého hosta, který zaujímal své místo na hostině.

Ježíš využívá rámce společného jídla k dosvědčování blízkosti království Božího. On je ten, který slouží u stolu.¹³⁰

Jeho stolování se všemi bez rozdílu se stává znamením konečného vítězství Boží lásky, přijetí každého člověka Bohem, symbolickým jednáním příchodu všeobecného Božího království.¹³¹

Znamení pokoje – znamení bratrství. Z naší strany je znamení pokoje očekávanou skutečností. A takto vnímaná skutečnost je ve svém očekávání znamením, tedy odkazem na něco dalšího. Bezprostředním důsledkem tohoto je: Jsme všichni synové, díky Synu. Stáváme se také zároveň bratry v bratrství, které ustanovil bratr prvorozený. Pokoj je svázán z celistvostí Kristova tajemství i celistvostí lidského společenství.¹³²

Antropologické vnímání

Vnímáním naší svobody, jejím pra- vyjádřením, pra- symbolem se stává tělesně smyslovými projevy naše tělo. Tělo je vyjádřením nás samotných. V těle a skrze něj jsme tu pro druhé a pro sebe. Podávám-li druhému člověku ruku, nepodávám ruku mé tělo druhému, ale já sám. „*Vydávám-li své tělo z lásky za druhého člověka, vydávám sebe.*“¹³³ V těle se zobrazují, nejsem za ním schován, ale poskytuji se v něm, takže v mém těle se ostatní lidé mohou skutečně setkat se mnou. Tělo je prostředek „*sebezjevení a sebedarování.*“¹³⁴

Když chléb a víno získaly svůj prostor v eucharistii, smysl, který jim člověk dával v různých fázích, se proměnil. V první řadě to už nejsou surové přírodní prvky, ale kulturní produkty s neodlučitelným vztahem k člověku. Podstatně a bytostně jsou biologickými užitkovými hodnotami, tedy lidskou potravou. V druhé řadě mohou být člověkem užity pro

¹³⁰ Srov. KUNETKA, *Eucharistie v křesťanské antice*, cit. d., s. 124.

¹³¹ Srov. KUNETKA, *Eucharistie v křesťanské antice*, cit. d., s. 124.

¹³² Srov. DENIS, H., *Jak slavit eucharistii*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2000. s. 66.-67.

¹³³ GRESHAKE, G., *Nacházet Boha ve všech věcech*. Praha: Zvon, České katolické nakladatelství a vydavatelství, 1996. s. 25.

¹³⁴ GRESHAKE, *Nacházet Boha ve všech věcech*, cit. d., s. 25.

hostinu a tak tyto produkty díky člověku mohou nabýt i jisté funkce k lidskému spolubytí.¹³⁵

Svátosti obecně vzato přece nejsou vůbec izolovanými předměty. Nýbrž když jsou do ní zahrnuty lidské úkony a jednotlivá gesta např. Mytí vodou, mazání olejem. Tak patří k sobě pokrm, hostina a společenství u stolu. A právě Schillebeeckx vidí za vším lidskou náboženskou symbolickou aktivitu tedy lidskou materií, při těchto třech aspektech, která se stává svátostí.¹³⁶

Nalezla jsem i postesknutí si Václava Vacka v *Pozvání k Večeři Páně* na několika místech kritizuje při biblickém obrazu večeře – vzití chleba, kalicha s vínem. Při slavení mše jsme pozapomněli dostatečně vnímat společné stolování, hostinu. Postupně se stává mše jen „nádhernou podívanou a soukromou modlitbou. Ti v lavici už nebyli spolustolovníci a přátelé u stolu.“¹³⁷

3.4 Model vnímání propojenosti jídla a liturgie v rozlišných náboženstvích

Jan Pavel II. jmenoval Tomáše Halíka konzulárem Papežské rady pro dialog s nevěřícími. Proto je samozřejmostí, že nejvíc se k tomuto tématu vyjadřuje právě Tomáš Halík¹³⁸ v knize *Prolínání světů*. Po roce 1989 podnikl přednáškové cesty po celém světě a své monografii v oblasti mezináboženského dialogu vložil právě to této publikace. Ve třetím oddílu nalezneme celou kapitolu na téma jídlo a náboženství. Celý oddíl se věnuje prolínání posvátného rozměru a zdánlivě všedních skutečností, jako je např. jídlo.

Halík poukazuje na fakt, že v naší společnosti všeobecně vnímáme jídlo nenábožensky, nespojujeme ho s náboženstvím. Ale jídlo je jednou z těch všednodenností, díky nimž se náboženství včlenilo do života lidí rozličných kultur a náboženství.

Halík rozebírá, že jídlo má ve všech náboženstvích univerzálně dva rozměry. První je sociální rozměr a druhý rozměr souvisí s celým člověkem s jeho dimenzí spirituální, dimenzí psychickou, dimenzí biologickou.¹³⁹

¹³⁵ Srov. SCHILLEBEECKX, E., *To číňte na mou památku - studie k eucharistické teologii*. Praha: Vyšehrad, 1998. s. 100.

¹³⁶ Srov. SCHILLEBEECKX, *To číňte na mou památku*, cit. d., s. 100.

¹³⁷ VACEK, *Pozvání k večeři Páně*, cit. d., s. 50.

¹³⁸ Filozof, sociolog, teolog a religionista. Profesor UK, prezident České křesťanské akademie, člen Evropské akademie věd. HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 5.

¹³⁹ Srov. HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 241.

Nejčastěji v souvislosti s tradicí křesťanskou se uvádí židovská tradice.¹⁴⁰ Církev stojí se svou liturgií na širokých židovských základech. Carmine Di Sante v knize *Židovská modlitba* teorii židovské tradice, rozebírá v odstavci „Svět liturgie“, její primární a fundamentální význam a ukazuje, že její podstata pramení z židovství.¹⁴¹

Soustředí se na mapování židovské modlitby k počátkům křesťanské liturgie. Ukazuje, že v židovské tradici, kterou přebírá křesťanství, že symbolika jídla tam byla velmi silná. Stejně tak při tradici půstu Anselm Grune také nevynechává vysvětlení, že postní praxe vychází z židovské.¹⁴²

Halík aplikuje židovskou tradici na dvou rozměrech jídla v náboženství. V sociálním rozměru udává příkladu stolu židovské rodiny (který nahrazuje po zničení chrámu), modlitby a zvyky s ním spojené. Nejznámější večeře „Pesach“, dále vyjmenovává jednotlivé pokrmy a jejich symbolický význam i vliv večeře na novozákonní poslední večeři. Při souvislosti s teologickou reflexí Ježíšových slov při poslední večeři konstatuje určitou rozdílnost jednotlivých křesťanských církví. Při chápání eucharistie, způsobu i četosti jejího slavení se v jednotlivostech křesťanské církve liší.¹⁴³

V publikaci vydané Tomášem Bubíkem lze nalést kapitoly o jednotlivostech tohoto tématu. Kapitoly (celkem 25) jsou úzce tematické – některé jsou zaměřeny na buddhismus, hinduismus, islám. K židovství se váže část „Význam symbolických praktik kašrut“¹⁴⁴ stravování pro utváření židovských identit¹⁴⁵ a Novotného stat’ s názvem „Náboženské pozadí kašrutu.“¹⁴⁶

¹⁴⁰ Křesťanství vychází z židovství. Žalmy z bohoslužeb SZ tvoří páteř křesťanských hodinek, SZ se v liturgii hlásá, Kristus navazuje na formy židovské tradice. BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 582.

¹⁴¹ Srov. CARMINE, Di S., *Židovská modlitba*. Praha: OIKÚMENĚ, 1995. s. 8.-13.

¹⁴² Srov. GRÜN, *Půst*, cit. d., s. 7.-8.

¹⁴³ Ale po určitých krůčcích dochází mezi nimi k určitému sblížení. HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 216.

¹⁴⁴ Kašrut - (kašer - vhodný) soubor pravidel týkající se jídla HALÍK, *Prolínání světů - ze života*, cit. d., s. 215.

¹⁴⁵ Srov. HAMAR, E., Význam symbolických praktik kašer stravování pro utváření židovských identit in. BUBÍK, T., *Náboženství a jídlo*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. s. 57.-65.

¹⁴⁶ Srov. NOVOTNÝ, T. Náboženské pozadí kašrutu in BUBÍK, *Náboženství a jídlo*, cit. d., s. 129.-136.

3.5 Propojenost jídla a liturgie v historickém vývoji

Jídlo bylo od začátku symbolem života, a právě proto mělo své místo už v kultu přírodních náboženství, která zakoušela Boha jako původ veškerého života především v tak zvané „kosmické liturgii, v níž se děkovalo Bohu za dobré dary života.¹⁴⁷

Některé publikace jsou primárně zaměřené na historii. Magdalena Beranová v monografii *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku* uvádí celou historii jídla jako pokrmu a poživatin. Archeologický a historický materiál, který v této knize zpracovává, obohatila ho také např. o etnografický pohled. Jen velmi okrajově nalezneme zprávy o souvislostech jídla s církví – např. stravování v kláštřech.

Její monografie jde velice do podrobností v používání pokrmů během celé historie. Představuje člověka sběrače, lovce i výrobce potravin. Dokonce obsahuje i některé dobové recepty.

I již zmíněný Kunetka rozebírá ve své publikaci *Eucharistie v křesťanské antice* historické prameny, které jsou spojeny s antickým světem do 3. století a vznikajícími prvokřesťanskými obcemi.

Středověkými společenstvími, která se odchýlila od církve, se zabývá Lambert ve svých *Středověkých herezích*. Rozsáhlá práce předního anglického specialisty na středověk sleduje vznik heretického hnutí a jejího myšlení v tehdejší křesťanské Evropě. Stěžejní část představuje analýzu rozvoje valdenství a katarství v prostředí západní Evropy. Kniha sleduje zejména střety s církví.

Druhá polovina se věnuje rozboru pozdně středověkých heretických hnutí, jimiž byli zejména viklefismus, lollardi, bekyně, sekta svobodného duchai, husitská reformace. Sleduje podrobně teologický obsah. Hereze v jeho knize nám reprezentuje alternativní středověký svět, který existoval po několik staletí vedle církve a jejího učení.

Autor popisuje rituály různých herezí. Např. problematiku oddělení některých herezí od transsubstanciacce. Jako příklad uvádím viklefismus.

Většina liturgiků v učebnicích historii využívá historii k doplnění učiva. Nejčastěji ve výkladu svátostí, kde např. Josef Bradáč i Adam využívají i výkladu historického. Každou svátost při historickém zpracování popisují zvlášť. Druhé téma, nejčastěji zpracované z historického hlediska, je vývoj liturgie, jako základ k pochopení liturgiky,

¹⁴⁷Srov. SCHILLEBEECKX, *To číňte na mou památku*, cit. d., s. 100.-101.

také nalezneme u Adama, Bradáče. Také již Foltýnovský svátost oltářní zkoumá z dějin obřadů.

Vouga se také zaměřuje na dějiny raného křesťanství. Hlásí se k liberální vlně protestantské teologie. Ve svých dílech používá historicko – kritickou metodu výkladu.¹⁴⁸

Při rekonstrukci dějin raného křesťanství autor vybírá spisy, které podle doby vzniku spadají do necharakteristické skupiny textů dané doby. Potom postupně zkoumá rozdíly a vyvozuje závěry v z velké části teologického charakteru, v oblasti křesťanství a společnosti, morálky. Provází dějinami raného křesťanství, které nejsou záznamem jednoho křesťanského proudu, ale světem různých směrů. Tyto směry také různým způsobem vnímají učení Ježíše Krista a jeho smrt.

3.6 Propojenosti jídla a liturgie v moderní společnosti

Každá hostina, společné požívání pokrmů a pití, vzbuzuje v daném společenství novou naději v lepší zítřek.

Publikace *Moudrost liturgie a jak jí porozumět* uvádí myšlenky Martyho, který tvrdí, že velké liturgické symboly, jako je křestní voda a eucharistická hostina, nemohou být prohlášeny za překonané. V dnešní době nejsou chápány, zřejmě z důvodu, že se vytratil svět symbolů, ve kterém byl jejich smysl okamžitě patrný. Charakteristická je tato ztráta pro současnou západní kulturu.¹⁴⁹

K tomuto tvrzení se připojuje i Taft a věnuje celou kapitolu otázce, zda se přijímání eucharistie stal zapomenutý symbol. Z pramenů, které použil ve svém výzkumu, vyvodil jeden jasný závěr pro vnímání a orientaci křesťanského člověka v moderní společnosti: „*eucharistie – alespoň ideálně vzato – není něco, co si člověk bere, je to dar, který dostáváme, je to pokrm, který je sdílen. A dokud jsou svátosti svou povahou symbolem toho, co znamenají, pak obřady přijímání ve stylu samoobsluhy nebo kavárny se od tohoto významu zásadně vzdalují.*“¹⁵⁰

Nad paradoxy našeho moderního světa se zamýšlí publikace *Jídlo a proměna*, která rozebírá symboliku jídla ve snech, pohádkách i mýtech. Kniha vznikla jednak díky

¹⁴⁸ Metoda výkladu Bible, zaměřená na autora a jeho svět. Počátky této metody se spojují s Erasmem Roterdamským a Spinózou. Největší rozkvět v 18. století. OEMING, M., Praha: Vyšehrad, 2001. s. 45-61

¹⁴⁹ Srov. CLERC, De P., *Moudrost liturgie a jak jí porozumět*. Praha: Karmelitánské nakladatelství Kostelní vydrží, 2002. s. 21.

¹⁵⁰ TAFT, *Život z liturgie tradice Východu*, cit. d., s. 151.

autorova zájmu o široké téma významu jídla, ale také jeho zkušenostem z psychoterapeutické praxe, v níž se autor setkával s paradoxním utrpením z nadbytku. Hovoří-li duše o jídle, sycení, vyživování, hladovění, vnímání chuti či strávení něčeho, nemůže to brát doslova. V případě jednotlivých potravin je vždy třeba brát v úvahu individuální i kolektivní asociace. Ty kolektivní mají své kořeny hluboko v kultuře. Při jejich sledování se dostaneme historicky hluboko na počátek lidských dějin. Autor se zamýšlí nad skutečností moderního světa – člověka jako vládce přírody.

Ovládnutí přírody a zajištění trvalého dostatku potravy je nepochybně velký úspěch. Ale člověk by si měl uvědomit, že to není vítězství vybojované jednou provždy. Příroda má nekonečné možnosti vždy znovu vyklouznout z našich snah ji usměrňovat, a klade tak před nás nové úkoly.

V Bergerově *Liturgickém slovníku* nalezneme přímo heslo budoucnost liturgie. Jsou tu uvedeny nejvýraznější osobnosti teologického světa, ale i události, které se z pohledu člověka z konce 20. století nejvíce zasadili o budoucnost liturgie.

- svědectví Písma svatého Mt 16,18 a 28, 20
- liturgická reforma s pověřením 2. vatikánského koncilu
- Romano Guardini
- Karl Rahner

Liturgický slovník uzavírá prognózou, že liturgie budoucnosti se nebude projevovat uniformitou, ale pestrou rozmanitostí forem. Bude ve svých shromážděních klást větší důraz na osobní realizaci. Život a sílu vytvářet společenství a také na činnou lásku k bližnímu – „*důsledek spojení s Kristem vytvořené a upevněné při bohoslužbách. A tím se liturgie současně stane tím nejsilnějším pramenem misijní síly.*“¹⁵¹

¹⁵¹ BERGER, *Liturgický slovník*, cit. d., s. 90.

ZÁVĚR

Ve své práci jsem se zabývala tématem vnímáním propojenosti jídla a liturgie u vybraných autorů česky vydaných publikací 20. století.

Na začátku práce jsem se chtěla věnovat jídlu a liturgii z úhlu pohledu symboliky. Proto jsem se v první kapitole zaměřila spíš na symbolické vnímání. Po analýze základní literatury jsem následně provedla srovnání literatury. Stanovila jsem si několik otázek, v podobě modelů a zařadila literaturu, která se jí věnuje.

Během své práce jsem zjistila, že zadané téma je velmi obsáhlé, a proto některé oblasti tématu uvádím jen okrajově a nemohla jsem se jimi zabývat do hloubky.

Při zpracování jsem pracovala s různě zaměřenými publikacemi. Liturgicky zaměřené publikace (většina z nich jsou učebnicemi liturgiky) jsem představila v druhé kapitole. Ale ke své práci jsem použila i Slovníky a encyklopedické publikace – *Slovník symbolů*, *Lexikon náboženství*, *Liturgický slovník*. K celistvému dokreslení pojmů jsem využila literaturu nejen publikací z oboru liturgiky jako např. *Nový biblický slovník*, *Biblický slovník Novotného* a *Výklad Starého zákona*. Také jsem využila práce, které sice vznikly později, ale které napomohly dokreslit celý obraz nebo zadané tematické modely. Jde zejména o díla Tomáše Halíka, Václava Vacka. Pochopitelně kvůli některým detailům při výkladu některých symbolů jídla používaných v liturgii a při porovnávání ve třetí kapitole, jsem byla nucena zařadit i nenábožensky zaměřené publikace, např. Beranové a Jacksona.

V literatuře napsané před 2. vatikánským koncilem jsem zaznamenala v osobě Guardiniho, nadčasové názory blízké dnešnímu člověku. Jeho posun symboliky v té době byl velmi výrazný. I u Josefa Kupky mě uchvátil výklad symboliky při liturgii, a to v roce 1899. Tyto dva výklady byly pro mě velkým překvapením.

Po 2. vatikánském koncilu vznikala velmi silná generace liturgů. Měli velkou snahu reagovat na reformu v liturgii a to ovlivnilo publikační činnost. Všichni se nevěnovali symbolice v liturgii, nejvíce jsem to zaznamenala u Josefa Bradáče i u Pokorného.

Pokorný je příkladem návratu, k určitým tématům a vzájemné návaznosti mezi jednotlivými autory Stejně zpracovává téma výkladu pojmu znamení i výkladu přírodních symbolů v *Obnovené liturgii*, o tři roky později i v publikaci *Prostřený stůl*.

Při výkladu znamení v první uvedené knize přímo cituje Guardiniho¹⁵²

Podobný příklad jsem také našla napříč církevními denominacemi. Například Kunetka ve své knize *Eucharistie v křesťanské antice* navazuje na Filipiho.

Při svém studiu na tématu bakalářské práce jsem si uvědomila, že člověk má ve své přirozené podstatě jakési zakódování na rituály a symboly. Rituálem začíná den každého člověka a celý život je složen s běžných rituálů. V náboženském rituálu, kterým liturgie je, člověk, který potřebuje jistotu a řád, cítí jakousi jistotu v chaosu. A přes správně pochopené symboly, může kvalitněji vnímat i svět. Symbol totiž může propojovat nejen naše smysly, ale i víru. Tedy nejen oblast rozumu, ale i moudrosti. Symboly a rituály, umožňují žít v kvalitě a nikoli jen v kvantitě.

Myslím si, že tato práce dokázala naplnit přání vyřčené v „Úvodu“ F. Kunetky k publikaci J. Bradáče *Posvátná znamení: „aby tato studie napomáhala k hlubšímu chápání postojů, gest a jednotlivých znamení v liturgii. Aby naše konání a užívání bylo autentickým vyjádřením našeho vnitřního postoje, filtrováno sdílením Božího tajemství.“*

¹⁵² Srov. POKORNÝ, *Obnovená liturgie*, cit. d., s. 41.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Použité prameny

Bible: Písmo Svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2008, ISBN 978-80-85810-66-0

Seznam literatury

ADAM, A., *Liturgika.* Praha: Vyšehrad, 2001. 471 s. ISBN 80-7021-420-1

BIČ, M., BALABÁN, M., FLOSSMAN, K., HELLER, J., HERYÁN, M., HORÁK, L., ...SOUŠKOVÁ, J., *Výklady ke Starému zákonu.* Praha: Kalich, 1991. ISBN 80-7017-408-0

BERANOVÁ, M., *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku.* Praha: Academia, 2011. 511 s. ISBN 978-80-200-1991-2

BERGER, R., *Liturgický slovník.* Praha: Vyšehrad, 2008. 588 s. ISBN 978-80-7021-965-2

BOUŠE, Z. B., *Malá katolická liturgika.* Praha: Vyšehrad, 2004. 229 s. ISBN 80-7021-709-X

BUBÍK, T., *Náboženství a jídlo.* Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. 185 s. ISBN 80-7194-800-4

BRADÁČ, J., *Posvátná znamení.* Olomouc: Maticе cyrilometodějská s. r. o., 1994. 57 s.

BRADÁČ, J., *Věda o liturgii. Všeobecný úvod.* Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, 1972. 186 s.

BRADÁČ, J., *Věda o liturgii. Základní prvky liturgie.* Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, 1972. 107 s.

BRADÁČ, J., *Věda o liturgii. Slavnost eucharistie.* Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, 1972. 212 s.

BRADÁČ, J., *Věda o liturgii. Liturgie svátostí podle rituálu.* Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, 1972. 119 s.

BRADÁČ, J., *Věda o liturgii. Posvěcení času.* Olomouc: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, 1972. 119 s.

CARMINE, Di S., *Židovská modlitba.* Praha: OIKÚMENÉ, 1995. 242 s. ISBN 80-86005-00-3

- CLERC, De P., *Moudrost liturgie a jak jí porozumět*. Praha: Karmelitánské nakladatelství Kostelní vydří, 2002. 179 s. ISBN 80-7192-453-9
- DENIS, H., *Jak slavit eucharistii*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2000. 92 s. ISBN 80-7192-249-8
- DOUGLAS, J. D., HILLYER, N., BRUCE, F. F., GUTHRIE, D., MILLARD, A. R., PACKER, J. I., WISEMAN, D. J., *Nový biblický slovník*. Praha: 1996. Praha: Návrat domů, 1996. ISBN 80-85495-65-1
- FOLTYNOVSKÝ, J., *Liturgika*. Olomouc: Lidové závody tiskařské Olomouc, 1936. 272s.
- FILIPI, P., *Hostina chudých*. Praha: Kalich, 1991. 156 s. ISBN 80-7017-336-X
- FILIPI, P., *Pozvání k oslavě Evangelická liturgika*. Praha: Kalich, 2011. 271 s. ISBN 978-80-7017-149-3
- GRESHAKE, G., *Nacházet Boha ve všech věcech*. Praha: Zvon, České katolické nakladatelství a vydavatelství, 1996. 77 s. ISBN 80-7113-157-1
- GRÜN, A., *Půst*, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. 79 s. ISBN 80-7192-724-4
- GUARDINI, R., *O posvátných znameních*, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992. 63 s. ISBN 80-85527-04-09
- HANUŠ, J., *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s analogií textů*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 304 s. ISBN 80-7325-029-2
- HALÍK, T., *Prolínání světů – ze života světových náboženství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 279 s. ISBN 80-7106-834-9
- JACKSON, E., *Jídlo a proměna Symbolika jídla ve snech, pohádkách a mýtech*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 2004. 136 s. ISBN 80-85880-37-7
- KÖNIG, F., WALDENFELS, H., *Lexikon náboženství*. Praha: VICTORIA PUBLISHING, 1994. 640 s. ISBN 80-85605-51-1
- KUNETKA, F., *Eucharistie v křesťanské antice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004. 231 s. ISBN 80-244-0920 8
- KUNETKA, F., *Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001. 129 s. ISBN 80-244-0356-0
- KUPKA, J., *O Mši svaté*. Praha: Dědictví svatého Prokopa, 1899.
- LAMBERT, M., *Středověká hereze*. ARGO, 2000. 585 s. ISBN 80-7203-291-7
- LURKER, M., *Slovník symbolů*. Praha: Universum, 2005. 614 s. ISBN 80-242-1588-8

- NOVOTNÝ, A., *Biblický slovník*. Praha: Česká biblická společnost, 1992. 769 s. ISBN 80-900881-1-2
- ONDOK, J. P., *Člověk a příroda, hledání etického vztahu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. 110 s. ISBN 80-7192-239-0
- POKORNÝ, L., *Obnovená liturgie*. Praha: Česká katolická charita, 1976. 266 s.
- POKORNÝ, L., *Prostřený stůl*. Praha: Česká katolická charita, 1979.
- POKORNÝ, L., *Liturgika I*. Praha: Česká katolická charita, 1974.
- RICHTER, K., *Liturgie a život*. Praha: Vyšehrad, 2003. 293 s. ISBN 80-7021-575-5
- SANTE, Di C., *Židovská modlitba k počátkům křesťanské liturgie*. Praha: Oikúmené, 1995. 242 s. ISBN 80-86005-00-3
- SCHILLEBEECKX, E., *To číňte na mou památku – studie k eucharistické teologii*. Praha: Vyšehrad, 1998. 125 s. ISBN 80-7021-242-X
- ŠTAMPACH, I., HRADIL, R., *Chléb sám tě neživí*. Hranice: Fabula, 2004. 108 s. ISBN 80-86600-17-3
- TAFT, R., *Život z liturgie tradice Východu i Západu*. Olomouc: Velehrad - Roma, 2008. 431 s. ISBN 978-80-86715-95-7
- VACEK, V., *Pozvání k večeři Páně*. Praha: Vyšehrad, 2008. 205 s. ISBN 978-80-7021-919-5
- VOUGA, F., *Dějiny raného křesťanství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1997. 267 s. ISBN 80-85959-22-4
- WALDENFELS, H., *Lexikon náboženství*. Praha: Victoria Publishing, 1994. 640 s. ISBN 80-85605-51-1
- VRIES, S., *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2009. 299 s. ISBN 80-7021-963-8

ZKRATKY BIBLICKÝCH KNIH

Ex	Druhá kniha Mojžíšova (Exodus)
Lv	Třetí kniha Mojžíšova (Leviticus)
Ž	Žalmy
Př	Příslolí
Iz	Izajáš
Mt	Matouš
Lk	Lukáš
J	Jan
1 Kor	První Korinským
Ef	Efezským
1 Pt	První list Petrův
Zj	Zjevení Janovo